
Türkîyet Mecmuası, c. XV

LİPKALAR

CENGİZ ORHONLU

Edebiyat Fakültesi Basımevi
İSTANBUL - 1971

№ No:2652

- No:2652

ÇEKÜL KÜTÜPHANESİ

DEMİRBAŞ NO. 0b52

SINIFLAMA NO.

0b52

BAĞIŞCI

GELİŞ TARİHİ

Handwritten notes in Turkish script, likely a signature or title, written diagonally across the top left of the page.

LİPKALAR

CENGİZ ORHONLU

Türklerin Lehistan'a gidişi ve yerleşmesi mes'elesi lâıykı vechile aydınlatılamamıştır. Bu ülkedeki Türklerin durumu bazı yazarlar tarafından ele alınmıştı¹. Fakat söylenen şeyler yeni kaynak ve belgeler olmamasından dolayı aşağı yukarı birbirinin tekrarıdır. Bu tetkiklerde ittifak edilen husus, Türklerin bu ülkeye XIV. yüzyılda yerleşmiş olmalarıdır. İlk olarak ne zaman geldikleri ve yerleşme tarihleri belli değildir. Bilinene göre, Türkler muhtelif dalgalar halinde gelerek Litvanya prensi Witold (Vitovt) zamanında (1384-1430) yerleştirilmişler ve bu prens tarafından verilmiş bazı müsaadelere sahip olmuşlardır. Bu devre Timur ile Toktamış arasındaki (1387-1395) mücadeleye tesadüf eder.

Litvanya prensliği², Altın-ordu devletinin siyasi nüfuz sahası içinde bulunmakta olup başında bulunan Prens Witold, tâbi olduğu devletin iç siyasetini dikkatle takip ederek, metbularını ürkütmeden, şahsi siyaseti için azamî ölçüde faydalı kılmağa çalışmakta idi. Onun en büyük rakibi olan Moskova prensliğine karşı takip ettiği siyaset daima Altın-ordu hanlarının taraftarlığını yapmak olmuştur. Altın-ordu devleti içinde cereyan eden Toktamış ile Timur Kutluğ arasındaki mücadelede

¹ Prof. A. Zayançkovski, *Lehistan arazisinde Türk unsurlar, Türklük mecmuası*, sayı 5 (İstanbul 1939), s. 338-344, sayı 6 (İstanbul 1939), s. 417-424. Bu yazının aslı şu dergide çıkmıştır: *Les éléments Turques sur le territoire Polonais, Rocznik Tatarski*, c. II (Zamosc 1935), s. 199-228; M. Y., *Lehistan Türkleri, Emel mecmuası*, sayı 9 (İstanbul 1962), s. 11-15, sayı 10, s. 24-26; C. Bohdanowich, *The Muslims in Poland, The Asiatic Review*, vol. 37, nu. 31 (1941), s. 646-653; Jozef Antoni Sierputowski - Başka anadan, çeviren A. Y., *Emel mecmuası*, sayı 23 (İstanbul 1964), s. 23-38; Prof. Dr. A. Zajaczkowski, *Les éléments ethniques d'origine Turque dans l'état Polonais (à l'occasion du Millenium)*, *Belleken*, sayı 103 (Ankara 1962), s. 557-565. Lehistan ve Litvanya topraklarındaki Türklerin çeşitli meseleleri *Rocznik Tatarski* (Tatar yılığı), adlı dergide incelenmiştir (c. I (Vilno 1932), c. II (Zamosc 1935)). Bu dergide tetkiklerin küçük bir kısmı Fransızca, fakat çoğunluğu leh dilinde yazılmış olup bunlardan yukarıda zikredilen yazılar için de faydalanılmıştır.

² Litvanya prensliği için genel olarak şu esere bk. Manfred Hellmann, *Die Geschichtliche Bedeutung des Grossfürstentums Litauen, Saeculum*, c. 9 (München 1958), s. 87-113.

Toktamış'ın tarafını tuttu. Altın-orduda vuku bulan taht mücadelesini kaybeden Toktamış, ailesi ile birlikte Witold'un yanına iltica etti; ondan büyük yardım ve destek gördü ve kendine tâbi adamları ile birlikte Kiew'e yerleştirildi (1398). Witold, Altın-ordu iç savaşında (1397 ve 1398 yıllarında) Toktamış Han'ın yanında yer aldı. Toktamış'ı Cuci ulusunun başına geçirmeğe çalışıyordu. 1399 yılında Dinyeper'in kolu olan Vorskla nehri kıyısındaki savaşta Witold tarafından desteklenen Toktamış Han, Altın-ordu hanı Timur Kutluğ'un kuvvetlerine karşı yenildi. Bu savaş Toktamış Han'ın kader savaşı idi; yenilgisi ile beraber taht üzerindeki her türlü hak ve iddiasını kaybetti. Altın-ordu hanı'nın kuvvetleri, yenilgiye uğramış müttefik kuvvetleri takip ederek onları Litvanya'ya kadar kovaladılar. Bu takip sırasında Kiew şehri ile birlikte bir kısım Litvanya toprakları da Altın-ordu tarafından istilâ edildi. Witold ağır vergiler ödemek şartı ile tehlikenin artmasını önledi³. Bu arada Toktamış'a tâbi bir tatar grubu da Noyan Aktaw idaresinde ilk defa Balkanlara girdi ve Eflâk beyi Mircea del Batrân tarafından Eflâk topraklarına yerleştirildi^{3a}. İşte gerek Toktamış han ve gerekse ondan sonra oğulları zamanında Altın-ordu tahtı için yapılan mücadelelerde mağlûp olan kimseler kalabalık olan aileleri ve maiyetleri ile gelerek bu topraklara sığınmışlar ve Litvanya prensi tarafından kendilerine gösterilen arazilere yerleşmişlerdir. Witold, Toktamış Han'ın oğulları Celâleddin ve Kebek (Betsubal)'ın Altın-ordu tahtı için yaptıkları mücadelede, onların tarafını tutarak, onlara da yardımlarda bulundu. Hattâ, Celâleddin onun yardımı ile bir aralık (1411-1412) Altın-ordu tahtına oturmuştu.

Büyük bir siyaset adamı olan Witold, Toktamış Han'ın 1395 de yenilmesinden sonra Altın-ordu'nun Doğu Avrupa tarihindeki etkili rolünü kaybettiğini anlamıştı. Buna rağmen Moskova prensliğine karşı emellerini gerçekleştirebilmesi için Altın-ordu'ya gene de ihtiyacı vardır. İşte bu sebep iledir ki Toktamış Han'ı Troki bölgesine yerleştirmiş⁴,

³ A. Y. Yakubovskiy, *Altın-ordu ve inhitatı*, çevr. Hasan Eren, İstanbul 1955, s. 268, 269, 270; George Vernadsky, *The Mongols and Russia*, Yale University Press 1953, s. 280, 281, 282. Vorskla nehri kıyısındaki savaş kaybeden Toktamış Han tahtı elde etmek hususundaki bütün ümitlerini de yitirmiş olarak Batı Sibirya'da belki de 1405 yılında vefat etmişti.

^{3a} Tahminen 1398 yıllarında vuku bulmuştur (bk. Aurel Decei, *Etablissement de de Aktav de la Horde d'Or dans l'Empire Ottoman, au temps de Yıldırım Bayezid*, Zeki Velidi Toğan Armağanı, İstanbul 1950-1955, s. 81, 82, 83, v. d.).

⁴ Vernadsky, *aynı eser*, s. 280. Troki bölgesine daha sonra Toktamış Han'ın oğulları da Litvanyaya geldiklerinde daha doğrusu iltica ettiklerinde yerleştirilmişlerdir (A. Y. Yakubovskiy, *aynı eser*, s. 287). Witold tarafından daha sonra Troki şehrine

daha sonraki taht mücadelelerinde de onu ve oğullarını desteklemişti ⁵. Witold iltica edenlerin dışında esir aldığı tatarları da Troki civarındaki bazı köylere dağıttı. 1397 yılındanberi tatbik ettiği bu siyaset ile yerleştirme işine Troki civarında Waka nehri dolaylarından başladı. Waka nehri yakınında olan Waka köyü bu iskân merkezlerinden biridir. Buraya yerleştirdikleri kimseleri savaşa gitmelerine mukabil vergilerden muaf tuttu; ilk hamlede buraya yerleşenler 4.000 kişi kadar idi ⁶. Bundan sonra Altın-ordu devletinin iç mücadeleleri sebebiyle iltica etmek zorunda kalan Türkleri sistemli olarak memleketin doğu sınırı boylarına yerleştirmiştir. Dinyeper stepleri hanların birbirleri ile daimî mücadeleleri sebebi ile karışık idi. Bu devirde yarı bağımsız bir grup tatar kendilerine kazak ⁷ demeye başladılar. Başiboş olan bu gruplardan bazısı, Witold tarafından para karşılığı tutularak tesis ettiği sınır karakollarına yerleştirildi. Bu arada kendi muntazam birlikleri ile birlikte rus (ukraynalı) grupları da bu gaye için kullandı ⁸. Buralara yerleştirilen Türkler daha sonraki nesillerde bile kendilerine bazı müsaade ve imtiyazlar bahşetmiş bulunan Witold'u aralarında hürmetle ana gelmişlerdir ⁹. XV-1430 yılından sonra- ve hatta XVI. yüz yıllarda da bu

Kırım taraflarından göç etmek zorunda kalmış bir kaç yüz Karay ailesi de yerleştirildi. Fakat bunların bir kısmı, daha sonra güneye Halicz ve Luck taraflarına gittiler. Troki eskiden Litvanya'nın merkezi olup Wilno'nun 20 km. kadar güneyinde bir şehir idi (Simon Szyzma, *Die Karaer in Ost-Mitteuropa, Zeitschrift für Ostforschung*, vol. VI (1957), s. 27).

⁵ A. Y. Yakubovskiy, *aynı eser*, s. 285, 287; G. Vernadsky, *aynı eser*, s. 288, 289. Hatta diğer ileri gelen beyler arasında da Litvanya'ya iltica edenler bulunmuştur. Meselâ Kazan Hanlığı'nın kurucusu Uluğ Muhammed Han mağlûp olduğu bir savaş sonunda 1424 de Witold'un yanına gelmiş ve ondan yardım istemiştir (A. Y. Yakubovskiy, *aynı eser*, s. 298; G. Vernadsky, *aynı eser*, s. 293). Kırım Hanlığı'nın kurucusu olan Hacı Giray da bir ara Litvanya'da Troki kasabasında bulunmuştur; Leh tarihçilerinin iddiasına göre orada doğmuştur. 1426 da Witold'un yardımı ile Kırımı ele geçirdi (A. Zihni Soysal, *Hacı Giray Han, Türk Amacı*, yıl 1, sayı 4 (İstanbul 1943), s. 158, 159). Diğer Kırım han-zadeleri de maiyetleri ile buraya iltica etmişlerdir (*Emel Mecmuası*, sayı 9 (İstanbul 1962), s. 12).

⁶ Jozef Antoni Sierzpotowski, *Başka anadan*, s. 24, 33.

⁷ Türkçede başiboş, serbest, serseri, maceraperest anlamlarına gelen "kazak" kelimesi, aynı zamanda sınırlarda oturan kimseler için sıfat olarak da kullanılmakta idi. Bu terim için bk. A. von Gabain, *Kazaklık, Nemeth Armağanı*, Türk Dil Kurumu, Ankara 1962, s. 167-170.

⁸ George Vernadsky, *aynı eser*, s. 289, 291.

⁹ A. Muhlinski'ye göre Witold ismini dualarında arap dilinde bu isme benzer *vattad* kelimesi ile değişik olarak kullanmakta idiler. Zayançkowski, halk dilindeki ıstılahlara dayanarak Witold (Vitovt) - *vatağ* diye tefsir edilebileceğini, bu sonuncu kelimenin (*vatağ*), kıpçak dilinde *vatağ* (*vata-a-dır* şeklinde) vuruyor, galip geliyor ma-

ölçü de olmamakla beraber, Kırım'dan, Volga boylarından, zaman zaman çıkan iktidar mücadelelerinden kurtulmak isteyen kimseler de Litvanyaya göç etmekte devam ettiler. Yeni gelenler, buralara daha evvel gelip yerleşmiş olan ırkdaşlarının eski vatanlarına bağlantılarını devam ettirmişler ve pekiştirmişlerdir. Gelenlerin bir kısmı da Cuci ulusunun kapladığı sahada cereyan etmiş olan iktidar mücadelesi mağlûpları idi. XIV. yüz yıl sonlarından itibaren gelenler bir veya muhtelif oymak mensubu olmayıp münferit olarak gelen kimselerdir. Çok defa bekâr olarak gelen bu muhariplere dinlerini değiştirmek hususunda zorlamaları şartı ile hristiyan kadınlar ile evlenme izni de verilmişti ¹⁰. Bunlar toplu olarak "Litvanya tatarları" diye anılırdı; bu Türklerin diğer adları da "lipka" ve çoğul olarak "lipkalar" idi ¹¹.

Lipka adının menşei ve neden dolayı verildiği kesin olarak bilinmemektedir. Herhangi bir oymak adından geldiği hakkında hiç bir delil yoktur. Lipka kelimesi belki de bir yer veya bölge adından gelmektedir. Altın-ordu diye bilinen Cuci ulusu ikiye ayrılmakta idi; sol kol ve sağ kol. Sağ kol İbir, Sibir, Rus, Lipka, Ükek, Macar, Bulgar, başkirt bölgeleri ile Saray şehrini sınırları içine alıyordu ¹². Görüldüğü gibi zikredilen bu isimler muayyen topluluklara âit olduğu için burada geçen lipka kelimesi bir oymak adı da olabilir. Bunun tatminkâr bir şekilde aydınlanabilmesi için yeni delillere ihtiyaç vardır. Lipka adı tespit edilebildiğine göre ilk defa XVI. yüzyılda zikredilmiştir ¹³. Bilindiğine göre bir resmî belge de ilk zikredilişi 21 Ekim 1520 tarihli

nasını ifade eder demektir (aynı eser, s. 339). Witold'un hal tercümesi için bk. J. Pfizner, *Großfürst Witold von Litauen als Staatsmann*, Brünn 1930. Ayrıca XV. yüz yılda Litvanya prensliğinin takip etmek zorunda olduğu siyaseti ve sebepleri şu eserde toplu olarak bulunmaktadır: H. Jablonowski, *Westrussland zwischen Wilna und Moskau, Die Politische Stellung und die Politischen Tendenzen der russischen Bevölkerung der Großfürstentums Litauen im 15. Jahrhundert*, Leiden 1955.

¹⁰ C. Bohdanowicz, aynı eser, s. 648.

¹¹ Lipka kelimesi Lipek diye de okunabilmektedir (Jozef Antoni Sierzpuowski, aynı eser, s. 30).

¹² Muiniddin Natanzi, *Tarih-i Muinî*, nşr. Jean Auben, s. 81. Bu eseri haber veren Dr. Mustafa Kafalı'ya teşekkür ederim.

¹³ Bunlardan müstakil olarak bahseden eser "*Risale-i Tatar-ı Leh*" adını taşımaktadır. Bu eser, Kanunî Sultan Süleyman devrinde kaleme alınmış olduğundan ve bahis konusu olan lipkalar, Litvanya'da yaşadıklarından ve Lehistan ile Litvanya'nın birleşmesi 1569 yılında olduğuna göre risale isminin *Risale-i Tatar-ı Leh* olmaması icab ederdi; Moskova çarına hitaben yazılan 30 Ekim 1561 tarihli bir namede "*Pucab nâm şehriniuze erişlüklerinde mezkûr şehriniuz üzerine* (litga) *askeri gelicek...*" (MD, nu. 6, hüküm nu. 318) ibâresindeki kelimenin noktaların yer değiştirdiği zaman lipga okunabileceği dikkati çekmektedir.

yarlıkta olmuştur ¹⁴. 1508 yılında Leh-Litvanya topraklarında Türk asıllı 200.000 nüfus yaşıyordu ¹⁵. Bu arada bunlara da alem olan ke-
limenin lubka, lipka ve lupka olarak kullanılmış olduğuna da işaret
edelim ¹⁶.

I - Türklerin Lehistan (- Litvanya) câmiasındaki yerleri ve onlara kanunen tanınan haklar

Altın-ordu ve daha sonra Kırım hanlığından göçen ve iltica eden Türklerin sınır boylarına yerleştirilmesinin, Litvanya prensliğinin özel bir siyaseti olduğu yukarıda izah edilmiştir. Kuzey doğudan gelecek baskı veya istilâlara karşı bir sed olmak üzere yerleştirildikleri sınır boylarında bunlara bazı özel müsaadeler de verilmişti ¹⁷. Bunların bir kısmı muhtelif savaşlarda ele geçmiş savaş esirleri idi. Aralarında bekâr çok olduğu için hristiyan kadınlarla, onların dinlerini değiştirmemek şartı ile evlenmelerine müsaade edilmişti. Ancak, Türklerin bir kısmı Kırım veya diğer Osmanlı ülkelerine giderek orada müslüman kadınlar ile evlenip geri dönmekte idiler. Müslüman usûl ve nizamla-
rını yeni nesillere öğretmek için ihtiyaç duydukları din âlimlerini de aynı şekilde Osmanlı ülkelerinden celbetmekte idiler ¹⁸. Yerleştiril-
dikleri arazi de hükûmet tarafından onlara dağıtılmıştı.

¹⁴ Yarlık, Kırım hanı Mehmed Giray'a âittir (V. Véliaminof-Zernof, *Kırım gur-
tuna ve ol taraflarga dâir bolgan yarlıklar ve hatlar*, Sen Petersburg 1864, s. 3-4).

¹⁵ Josef Antoni Sierzputowski, *aynı eser*, s. 33.

¹⁶ Stanislaw Kryczynski, *Bey de Bar, esquisse de l'histoire des tartares Polo-
nais au XVII s.*, Rocznik Tatarski, c. II (Zamosc 1935), s. 262, 263.

¹⁷ XIV. yüz yılda da mevcud olduklarına âit belirtiler olmakla beraber, tatar ka-
zaklar hakkında XV. yüz yıl başlarından itibaren bir çok kayıt vardır. Onla-
rın bir kısmı Kırım'da, özellikle Kefe'deki Ceneviz kolonileri tarafından muhafız olarak kullanıl-
mışlardır. Don, Oka ve Volga nehirleri bölgelerinde de tatar kazakları olup kuzeydeki
rus prenslikleri tarafından da bazı hizmetlerin ifası için kullanılmışlardır. Dinyeper böl-
gesinde, Litvanya sınırları civarında kazakların bulunuşu ile ilgili en eski bilgi XV. yüz
yıl sonlarından itibaren başlar. Başlangıçta onlar arasında tatar unsuru fâik idi. İşte ge-
nel olarak sınırları düşman baskısından korumak için bu şekilde garnizonlar teşkil edi-
lip emniyet zinciri tesis ediliyordu (Francis Dvornik, *The slavs in European History
and civilization*, Rutgers University Press, New Jersey 1932, s. 470, 471; ayrıca bk.
not 7).

¹⁸ Yüz yıllarca bu şekilde Türk ve yabancı unsur ile karıştılar. Bu sebeple
Lehistan'da bir kısmının esir olarak yerleştirildiği yerlerde leh, litvanyalı, beyaz ruslar-
dan aldıkları kadınlarla evleniyorlardı. Bundan dolayı aralarında Türk, mongoloid ve bir
de karışık tiplere rast geliniyordu (A. Zayanckowski, *aynı eser*, s. 343). XVII. yüz yılın
meşhur seyyahı Evliya Çelebi (*Seğahat-nâme*, İstanbul 1314, c. II, s. 99) lipkaları "tatar
kaeminin" önemli unsurlarından saymaktadır.

Onların yabancı kadınlarla evlenmeleri konuştukları dile başka dillerden kelimelerin girmesine sebep olmuştur; bu da zamanla esas ana Türk kitlesinden uzak olmaları, dolayısıyla ayrı bir lehçenin gelişmesine yol açmıştır. Bu durum daha sonra Türk dilinin unutulması ile sonuçlandı. Bu da, konuştukları lehçenin Türkçeden uzaklaşarak içinde bulundukları halk çoğunluğunun konuştuğu dilin tesiri ile gittikçe daha çok bu toplumun diline yaklaşması sureti ile olmuş olmalıdır; onların dillerini kaybetme olayı evvelce zannedildiği gibi ¹⁹ XVI. yüz yılda değil belki biraz daha sonra vuku bulmuştur. XVII. yüz yılın şöhretli seyyahı Evliya Çelebi ²⁰ lipka dilinin leh diline yakın olduğunu söylemektedir. XVIII. yüz yıl ortalarında ise lipkalar leh dili ile türkçe karması bir dil konuşuyorlardı ²¹. XVIII. yüz yıl Osmanlı coğrafyacılardan Bartınlı İbrahim Hamdi, Hotin kalesinde uzun süren hizmeti sırasında, aynı yüz yıl başlarında Hotin civarına yerleştirilmiş bulunan lipkalar ile sıkı teması dolayısı ile onların dillerini öğrenmişti. Onlar hakkında Kuran okuyup müslüman yazısı yazarlar, fakat Türkçe bilmediklerinden leh dilini konuşur ve yazarlar demektir ²².

Lipkaların Osmanlı devleti ile ilgileri XVI. yüz yıl ortalarından itibaren başlar. Fakat Osmanlı ülkeleri derken, onların bağlantılarının daha ziyâde Kırım hanlığı ile olduğunu belirtmek lâzım gelir. Kırım hanları, bu ülke ile olan diplomatik ilişkilerinde lipkalar ile birlikte diğer müslüman topluluklar ile de ilgilenmişler, ve onların aleyhine yapılan icraatın durdurulması hususunda müdahalelerde bulunmuşlardır ²³. Bu, zaman itibarıyla Kanunî Sultan Süleyman devrine isabet eder. Yukarıda zikredildiği gibi onlar, ihtiyaçları olan din âlimlerini ya Kırım veya diğer Osmanlı ülkelerinden temin etmekte idiler. 1558 yılında Kanunî Sultan Süleyman'a sunulan ve ismi tespit edilemeyen yazarı İstanbul'da bulunmuş olan *Risâle-i Tatar-i Leh* adlı eserde, "bize men edilmiş olan büyük camilerimizin imamlarını şu ülkelerden kendi gücümüze dayanarak getirir idik... eğer aradaki mesafe uzaklığı engel olmasa idi Osmanlı padişahları kendi ulemâsını bize her zaman gön-

¹⁹ A. Zayançowski, *aynı eser*, göst. yer.

²⁰ *Segahat-nâme*, İstanbul 1314, c. V, s. 146.

²¹ Bunun için bk. S. Şapşal, *Lehistan Türklerinin ana dillerini kaybetmeleri*, *Rocznik Tatarski*, c. I (Vilno 1932), s. 36-37.

²² *Atlas*, Es'ad Efendi kütüphanesi, nu. 2044 (mükerrer), yp. 341 b; bu yazarın hayatı ve eser için bk. Cengiz Orhonlu, *XVIII. yüzyılda Osmanlılarda coğrafya ve Bartınlı İbrahim Hamdi'nin Atlas'ı*, TD, sayı 19 (İstanbul 1964), s. 115-140.

²³ V. Veliaminof-Zernof, *aynı eser*, 3, 4, 719, 720.

derirlerdi” şeklinde bu durum açıklanmaktadır ²⁴. Peçuylu İbrahim onların bu durumları hakkında açıklayıcı bilgi vermektedir. Ona göre, müslümanlar Lehistan'da 60 kadar köyde oturmakta idiler. Şüphesiz Peçuylu burada Lehistan ve Litvanya'yı bir olarak telâkki etmektedir. Her köyde bir cami olup, camilerde hutbe leh kralı namına okunmuştur. Mamur ve kalabalık olan köylerin bazısında birden fazla camie ihtiyaç var iken hükûmet daha fazlasının yapılmasına izin vermemiştir ²⁵. Şer'an ve din hususunda halledemedikleri mes'eleleri Osmanlı ülkelerine adam göndererek sordurmakta idiler. Akkerman kadısı XVI. yüz yılda onların bazı müracaatlarını cevaplandırmış idi ²⁶. *Kuran-ı azîmî arabî hat ile yazarlar ve tefsîr etseler Leh keferesi lisanı ile tefsîr ederler ve krallığa dahi bir vergi vermezler imiş*. Yalnız her yıl içlerinden 300 kişiyi kral hizmetine gönderirlerdi. Leh krallarının bunlara itimadları fazla idi ²⁷.

Esir olsun, göçmen olsun yerleştirilmiş olan kimseler, tâbi bulundukları devletin askeri unsurları telâkki edilmişlerdir. Sınır boylarında bir emniyet unsuru oldukları kadar savaş anında güzide ve mahir suvariler olarak müstakil alaylar teşkil etmekte idiler. Bu sebeple Litvanya'nın toprak sahibi zâdegânı ile aralarında bir yakınlık meydana gelmişti. Aralarında tercümanlık, elçilik gibi görevlerde kullanılanlar da vardı. 1529 ve 1564 de onlar için Litvanya anayasalarında imtiyazlar kabul edilmişti. Zigmunt August onları takdir ederek Witold zamanından beri sahip oldukları imtiyazları daha da genişletmişti. 1564 anayasasının 9 ve 12. kısımlarında bulunan bazı fıkraların elâstikiyetini farkedenden Türkler 1568 yılında derhal krala müracaat ederek ileride kendi aleyhlerine olmak üzere tefsir edilebilecek imtiyazlarının tasrihi hususunda onun müdahalesini sağladılar. Kral onlara 30 Haziran 1569 da Grodno şehrinde kaleme alınan ve anayasanın bütün maddelerine taallük eden şu imtiyazı verdi. “Her ihtilâflı madde tatarların lehine halledilecektir”. Bu durum XVII. yüz yıl sonlarına kadar devam etmiştir ²⁸.

²⁴ A. Muhlinski tarafından yayınlanmış olan bu eserden maalesef temin etmek hususundaki gayretlerimize rağmen faydalanmak mümkün olamamıştır. Bu eserden ancak, ondan faydalanmış olan tetkikler vasıtası ile (*Lehistan Türkleri*, *Emel mecmuası*, sayı 9, 10) istifade etmek zorunda kaldık.

²⁵ Peçuylu, *Tarih*, İstanbul 1283, c. I, s. 472.

²⁶ İskender Paşa'nın kethüdası Musa Lehistan'da 10 yıl kadar esir olarak kaldığı için, bu ülkedeki müslümanlar ile teması olmuştu. Lehistan müslümanları aralarında halledemedikleri her mes'eleyi sormak üzere, Akkerman kadısına bir adam göndermişlerdi (Peçuylu İbrahim, *aynı eser*, c. I, s. 472).

²⁷ Peçuylu İbrahim, *aynı eser*, c. I, s. 472, 473.

²⁸ Josef Antoni Sierzputowski, *aynı eser*, s. 30, 31,

1569 da Litvanya ile Lehistan'ın birleşmesi vukua geldi. Bundan sonra da çıkarılan özel kanunlar ile Litvanya tatarlarının (Lipkaların) hukukî bakımdan Leh zâdegânı ile aynı derecede sayılmaları kabul edildi. Leh kralı II. Sigismund (1548-1572), bu şekilde Türk halkına kendi zâdegânına tanıdığı bütün hakları tanımış oldu. Litvanya ile Lehistan'ın birleştiği bu tarihte 300 kadar kazak devlet hizmetine kaydedildi. Kral, başlarına içlerinden birini tâyin ediyordu. Lipkalar devletin nüfuz ve kontrolundan uzak ve bazı haklara sahib olarak yaşayacaklardı ²⁹. Burada Türkler kendi kanunları ile yöneltiyor, ancak çıkan toprak dâvaları leh kanunlarına göre hallediliyordu. 1679 da çıkarılan diğer bir kanun ile onlara leh âsillerine tanınmış olan bütün imtiyazlar verilmişti ³⁰. Şunu da belirtmek lâzım gelir ki, XVII. yüz yıl başlarından itibaren onlara tanınan hak ve imtiyazlar da birbirini takiben kısıtlamalar yapılması ve hatta bir kısmının geri alınması sonucu meydana gelen baskının tesiri ile ³¹ bir kısmı Osmanlı ülkelerine göç etmeye başlamıştı; bu göçe sebep olan siyasetten vaz geçilmesi sonucunda 1679 yılındaki kanun tadilatı yapılmıştır.

Litvanya Türkleri geleneklerine göre aralarında hiç bir zaman yakınlık olmayan üç oymaktan teşekkül ediyordu. 1) hakikî prenslerden, bey ve mirzalardan ibaret Dağıstan, 2) Maveray-yı Volga (İtil), 3) Nogaylara mensup Bucak, Çeremis ve lipka esirlerinden meydana gelen Litvanya tarafından Kırım ve Altın-ordu ile vukua gelen muharebelerde alınan-Maveray-yı Don veya ordu oymağı. Sonuncu oymak, diğerleri tarafından küçük görülmekte olduğundan 1831 yılına kadar zâde-

²⁹ M. Korduba, *The reign of John Casimir, 1648-1654, The Cambridge Modern History of Poland*, Cambridge 1950, s. 505, 503; kazakların askerî kabiliyetlerini takdir eden Leh kralı Stephan Bathory, 1578 de ilk kazak -ve Litvanya'daki-tatar birliklerini teşkil etti. Leh ülkelerinin iç kısımları ve Kırım bozkırları arasındaki saha arasında yani "hudud memlek-tinde" yerleşmişlerdi. Bu "hudud memleketi" *Ukrayna* adını taşımakta idi. Çeşitli etnik gruplardan meydana gelmiş olan kazakların çoğalmasi zamanla süratli oldu; öyle zamanlar oldu ki herkes kazak olmaya gayret etti. Bunlar XVII. yüz yıl ortalarında siyasî bir kuvvet olarak milletler arası politikada önemli roller oynamışlardır. Osmanlı tarihleri tarafından Özi kazağı, Sarıkamış kazağı, Kardaş kazağı, Zaporağ kazağı, Potkalı kazağı, Berabaş kazağı gibi isimlerle kaydedilen gruplardan bazıları Osmanlı devletine tabi idi (Bk. Omeljan Pritsak, *Das erste Türkische-Ukrainische Bündnis (1648), Oriens*, c. VI (1956), s. 286-298). Ukrayna ve kazaklar için şu eserde toplu bilgi bulunmaktadır: W. E. D. Allen, *The Ukraine. A History*, Cambridge 1941. Fakat bu eserde Osmanlı kaynakları kullanılmamıştır.

³⁰ *Lehistan Türkleri*, *Emel mecmuası*, sayı 9 (1932), s. 13.

³¹ Bu baskı yalnız onlara uygulanmadı. Ukrayna'nın esasını teşkil eden ortodoks mezhebinden olan kazaklara katolik Leh kilisesinin uygulamak istediği değişiklikler de vardı (F. Dvornik, 339).

gândan addedilmeyip aşağı bir sınıf olarak kabul edilmişti ³². Bu Türkler, Litvanya prensliğinde ve bu devlet Lehistan ile birleştikten sonra Lehistan krallığında hususî alaylar teşkil ederek icab eden savaşlara katılırlardı. 1631 yıllarında Ulan, Yuşin, Nayman, Yaloir, Kongrat isimlerini taşıyan alaylar mevcut idi ³³. Ulan, kelimesi oğlan kelimesinin oradaki Türkler tarafından kullanılan şekli olup genç, delikanlı, yüksek mevki sahibi ve hanların seçimine katılan Altın-ordu kabilesi ahfadı demektir. Aynı zamanda zâdegân ailelerin çocuklarının kullandığı bir ünvan olup, Mirza (Murza, emirza) ve beğ gibi lâkab, soyadı olarak kullanılmıştır. Leh ordusundaki tatar alaylarına ona kumanda edenlerin isimleri verildiğinden *ulan* da aynı şekilde hafif suvari alayına kumanda eden bir kimsenin soyadından dolayı verilmiştir. Bu, sonradan diğer leh birlikleri için de kullanılmağa başlandı ³⁴. Leh ordusundaki Türk asıllı suvariler şu isimlerle anılıyorlardı: tatar sipahileri, lipkalar, müslümanlar, Petihorlar, ulanlar gibi ³⁵. XVII. yüz yılda leh dilinde Bobowski adını almış olan Nali (?) bey büyük hizmetlerde bulunmuştu. Bu zat Osmanlı devleti nezdinde tercümanlık yapıyordu. Türklerin dini adetleri konusunda kendini tanıtan bir eser dahi kaleme almıştı ³⁶. Polonya krallığının Osmanlı devleti ile ilgili olarak kullandığı tercümanlar arasında Selim Ahmed (Ahmedowicz), Ahmed Miszki-ewicz, Aslan İbrahim, Davud (David) Bahtiyar, Süleyman Rubay, Kante-mir Rubay, Saadet v.s. gibi isimler dikkati çekmektedir ³⁷. Onların kuvvetleri XVI. yüz yılda en yüksek derecesini bulmuştu; bu devirde 20.000 den 40.000 e kadar değişik bir sayıda oldukları iddia edilir ³⁸. XVII. yüz yılda nüfusları hakkında gerçeğe yakın bir rakam mevcuddur. 1631 de kadın ve çocuk da dahil olmak üzere şehirlerde yaşayan 100.000 kişi arasından 10.000 suvari çıkardıkları kaydedilmiştir. Şehirlerde oturanlar at ticareti ve arabacılık, ince deri imali gibi iş kollarında çalışmakta idiler ³⁹.

A. Lipkalar hakkında bilgi veren Osmanlı yazarları: Osmanlı coğrafyacılarından bazıları kuzey ülkeleri hakkında bilgi

³² A. Zayançowski, *aynı eser*, s. 339.

³³ Yaloir Celâyir' den Kondrat kongrat' dan, Yuşi ise Uyşun'dan geliyordu (A. Zayançowski, *aynı eser*, s. 340).

³⁴ Josef Antoni Sierzputowski, *aynı eser*, s. 29. 30.

³⁵ *Aynı yazar*, zikredilen eser, s. 30.

³⁶ Thedeé Gasztowtt, *La Pologne et l'Islam*, Paris 1907, s. 32.

³⁷ Jan Reyehman - Ananiasz Zajaczowski, *Handbook of Ottoman - Turkish Diplomats*, Gluckstadt 1938, s. 171 - 172.

³⁸ C. Bohdanowicz, *aynı eser*, 649.

³⁹ Josef Antoni Sierzputowski, s. 33.

verirken bir iki kelime ile de olsa lipkalardan bahsetmişlerdir. Meselâ Osman b. Abdülmennan'ın ⁴⁰ tercüme ettiği eserde, lipkaların Ukrayna'da Kiev şehri civarında oturmakta oldukları kaydedilmiştir. Bu ifade tashihe muhtaç olsa gerektir. Zira lipka adı ile zikredilenler diğer kazak gruplarıdır. Lehistan hakkında bilgi veren XVIII. yüz yıl başlarında yazılmış olan anonim bir risâlede ⁴¹ *Zaporog, Barabas, Potkalı ve Sarıkamış* kazakları zikredildikten sonra Lehistan'a tâbi olan Litvanya ülkesinde sayıları 20.000 e varan *Lipka tâifesinden* de bahsedilmektedir. Bu risâlede lipkaların islâmiyeti Deşt-i Kıpçak'ta kabul ettikleri ve Leh ülkesine geldiklerinde onların düşmanlarına hücum edip lehli-lere yardımda bulunduklarından dolayı onlara Litvanya topraklarında arazi verildiği, islâm dininde ibadet ettikleri, kendi mekteb ve mescidleri olup islâm hukukuna göre amel ettikleri, aynı zamanda lehli-ler gi-bi bazı vergilerden muaf oldukları kayıtlıdır.

Osmanlı yazarlarından lipkalardan bahseden ilk yazar bizim tespit ettiğimize göre Evliya Çelebi'dir ⁴². Daha sonra Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa ⁴³ XVII. yüz yıl sonlarına dair olaylar arasında Lehistan ile vukubulan savaşlar dolayısıyla lipkaları zikreder. Onları takiben Râşid ⁴⁴, Mustafa Kesbî ⁴⁵, özellikle Bartınlı İbrahim Hamdi eserlerinde Lipkalardan bahsederler. Bu konu ile ilgili Türk arşiv belgeleri ise bu makalenin yazılmasında esas teşkil etmiştir.

B. Lipkaların Osmanlı ülkeleri ile münasebetleri: Lehistan'da yaşayan Türkler, Osmanlı ülkeleri ile ticarî bakımdan da bir temas halinde idiler. Bu ticaret daha ziyâde kırımlı türklerin ve erm-nilerin ve Yahudilerin şahsî teşebbüsleri ile vuku bulmakta ve bu vesile ile bir çok kırımlı Türk ticâret gayesi ile Lehistan'a gidip gelmekte idi ⁴⁶. Bu ticâretin güzergâhı Akkerman ile Lemberg arasında olup Dinyester (Dnester, türkçesi *Turla*) nehri vadisi boyunca uzanmakta idi. Hatta Basarabya da bu ticaret ile ilgisi muhakkak olan bir leh kolonisi yaşıyordu. Bir zamanlar ise Lemberg ile Buğdan'ın başkenti Suçova ara-

⁴⁰ *Atlas tercümesi*, Es'ad Efendi ktp. nu. 2041, yp. 133 b-134 a.

⁴¹ *Ahvâl-i memleket-i Leh*, Nur-ı Osmaniye ktp., nu. 3905, yp. 9 b.

⁴² *Seyahat-nâme*, c. II. s. 99, c. V, s. 146.

⁴³ *Silâhdar Tarihi*, İstanbul, 1928, c. I, s. 615. Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusret-nâme*, nşr. Akdas Nimet Kurat, *İsveç kralı, XII. Karl'ın Türkiye'de kaldığı zamana âid metinler ve vesikalar*, İstanbul 1943, s. 84.

⁴⁴ *Tarih*, İstanbul 1280, c. I, s. 284.

⁴⁵ Mustafa Kesbî, *İbretnuma-yı devlet*, Millet ktp. tarih kısmı, nu. 484, yp. 47 b.

⁴⁶ *Lehistan Türkleri*, s. 14.

sındaki ticarete ermeni tâcirler faal rol oynamışlardır ⁴⁷. Leh tâcirlerinin de bu ticârette büyük rol oynadıkları zikredilmelidir ⁴⁸.

XVII. yüz yılda Osmanlı devleti'nin Lehistan ile zaman zaman savaşımları Osmanlı devleti'nin Lehistan'da yaşayan müslüman Türkler, özellikle lipkalar üzerinde tesirler yapmıştır. Savaşlar vesilesi ile onlardan bir kısmının Osmanlı devleti-daha doğrusu hanları-nâmına bu ülkeye âid bir takım istihbarat işlerinde çalışmaları ve hattâ Lehistan'a akın eden Osmanlı kuvvetlerine kılavuzluk etmeleri bütün lipkaların leh devlet adamları tarafından zaman zaman şüpheli bir unsur olarak görülmeleri sonucunu doğurdu. Bundan dolayı onlara evvelce verilmiş hak ve imtiyazların kısıtlanmasına başlandı ⁴⁹. Bu ise lipkaların yaşadıkları bu topraklardan soğumalarına ve daha rahat edecekleri yeni yerlere, yâni Osmanlı ülkelerine göç etmeyi istemeleri ile sonuçlandı.

Hotin seferinde (1620-1621) ve Fazıl Ahmed Paşa'nın sadareti zamanında yapılan Lehistan seferinde (1672-1676) yapılan askerî harekâtta lipkalar Osmanlı Kuvvetleri lehine hareket ederek yardımda bulunmuşlardı. Kırım hanları kendilerine haraç veren Lehistan krallığının iç işlerini öğrenmek ve takip etmek hususunda lipkalardan büyük yardım görmüşlerdir. Hatta bunlar Lehistan'a karşı leh topraklarda cereyan eden savaş ve akınlarda kılavuzluk yapmışlardır. Bunun sonucunda bazı lipkalar yerlerini terkederek Osmanlı ülkelerine gelmeye başlamışlardı. Savaş sona erip anlaşma yapılırca Osmanlı devlet adamları anlaşma maddeleri içine lipkalar ile ilgili maddeler koydurarak onların durumlarını hukuken sağlama bağlamağa gayret etmişlerdir. 1657 de olduğu gibi Osmanlı-Leh müşterek askerî hareketi olduğu zamanda, yani Lehistan kralı olmak emelinde olan Rakocı Gyorgy (1648-1657, 1658-1660) e karşı yapılan müşterek harekâtta da rol oynamışlardı ⁵⁰.

II - Göç sebepleri ve Osmanlı topraklarında yerleştirildikleri yerler

XVI. yüz yıl başlarında Lehistan'da diğer Avrupa devletleri gibi reform hareketlerine maruz kalmıştı. Bir ara Lehistan ve Litvanya hükümdarlığının I. Sigismund elinde toplanması bu iki ülkenin 1569'daki birleşmesi için bir adım olmuştu. I. Sigismund (Zygmunt : 1506-1548)

⁴⁷ *Polonya'lı Simeon'un Seyahat-nâmesi*, tercüme eden ve notları yazan H. D. Andreasyan, İstanbul 1964, s. 1.

⁴⁸ Bu faaliyetin bir belgesi için bk. Ruus, KK, nu. 208, s. 29; MD, 46, s. 155, hüküm nu. 325.

⁴⁹ Bu kısıtlamada Lehistan'da cereyan eden reform devri mücadelelerinin tesiri ile olmuştur. Genel olarak bu konu için bk. Francis Dvornik, *The Slavs*, s. 412-418.

⁵⁰ "*Kazak hatmanlarından ve Leh kralına tâbi ümmet-i Muhammed'den lipka kavminden el-hâsıl 40 boy . . .*" (Evliya Çelebi, *aynı eser*, c. V. s. 138).

zamanında yapılan toprak reformu her iki ülkeyi de büyük ölçüde etkiledi ⁵¹. Bundan şüphesiz lipkalar zarara uğramışlardır. Bu devrede onların maruz kaldıkları diğer baskı, dinî alanda başka dinde olanlara tanınmış serbestliğin kısıtlanması idi. Fakat bu gibi hareketler merkez idarecileri tarafından değil, bir kısım mahallî idareciler tarafından yapılmıştı. Lipkalar Jagellon hanedanından gelen kralların şahıslarında sahip bulundukları hakların müdafaası imkânını buldukları için, bazı mahallî idare adamlarının sebebiyet verdikleri bu baskı devamlı olmamıştı. Nitekim lipkalar kral I. Sigismund'a müracat ederek, Litvanya prensi Witold tarafından verilen ve diğer hükümdarlar tarafından da teyid edilmiş olan hak ve imtiyazlarını ona hatırlatmışlardı ⁵². Zikredilen kral bu müracaat üzerine lipkaların haklarını tanıyarak onların aleyhine yapılan icraatı durdurdu. Bu hususda yayınlanan emirnâmenin tarihi 1537 dir. Katolik kilisesinde yapılan bir "karşı reform" ile ilgili olan bu icraat şüphesiz bu ülkede yaşayan başka din ve mezheblere mensup azınlıklar aleyhine idi. I. Sigismund'un lipkalara haklarını vermesinden sonra durum düzeldi; fakat bir müddet sonra, yeniden sıkıntılı bir durum husûle geldi ⁵². 1588 de katolik kilisesinin ortaya atmış olduğu reformdan doğan bu hareket lipkaları daha sıkı bir idâre altına sokmaya matuf idi. Buna göre onlar hristiyan serfler kullanmaktan, oturdukları yerlerde yeniden cami inşa veya mevcut olanlarını tamir etmekten, ve nihâyet müslüman âdetine göre defin yapılmasından men ediliyordu. 1615 yılında da hristiyan kız ve kadınlarla evlenmeleri yasaklandı. Diğer bir değişiklik de kendi reisleri emrinde bulunmamaları hususunda idi. XVII. yüzyıl başlarında Osmanlı devleti Lehistan ile savaşa girince onların durumu daha da zorlaştı; lipkaların sahib olacakları toprak miktarı tahdid edilmişti. İşte bütün bu takyidat müslümanların Osmanlı topraklarına göç etmelerine sebep oldu ⁵³. Fakat bu gibi haller onlar arasında ilk önce kararlara karşı tepkiye sebep olmuştu. Tesbit edilebildiğine göre XVII. yüz yılda iki lipka

⁵¹ 1506-1548 arasında hem Lehistan kralı olan ve hem de Litvanya prensliği ünvanlarına sahip olan I. Sigismund devrinde krallık hânedanının emlâkını genişletmek gayesi ile Lehistan ve özellikle Litvanya'daki geniş toprakları satın alma, mübadele v. s. gibi yollar ile teşebbüse geçilmişti. Baltık sahillerinden güney-doğu hududlarına uzanan geniş Litvanya topraklarından zirai mahiyetteki bir nevi kadaastro işi 1533 de başlamıştı. Bu reform dağınık toprakları bir tek elde toplamaktan ibaret idi (Dr. W. Pociecha, *Zygmunt (Sigismund) I, 1506-1548, The Cambridge History of Poland, from the origins to Sobieski (to 1696)*, hazırlayanlar W. F. Reddaway, J. H. Penson, O. Halecki, R. Dyboski, Cambridge 1950 adlı eserde, s. 315, 316).

⁵² C. Bohdanowicz, *aynı eser*, s. 649, 650.

⁵³ Lehistan Katolik kilisesinin yaptığı karşı reform hareketi için bk. J. Uminski, *The Counter Reformation in Poland, The Cambridge History of Poland'da*, s. 392-415.

ayaklanması vuku bulmuştur. Bu ayaklanmalardan biri 1620 diğeri 1672 yıllarında olmuştur ⁵⁴. Bu tarihlerin Lehistan ile Osmanlı imparatorluğunun savaştığı yıllar olduğu unutulmamalıdır. İlk ayaklanma hakkında ⁵⁵ Osmanlı kaynaklarında bir akis görülmediği halde, 1672 ve 1678 yıllarında yapılan anlaşmalarda, ayaklanmalarından dolayı Lipkalara hiç bir zarar verilmemesi hususu Leh hükûmetinin ahdi kefâletine bağlanmıştı. Bununla beraber bu ülke de katolik karşı reformunun tesirini hristiyan olmıyan lipka, astek gibi müslüman topluluklar üzerinde, hristiyanlaşma şeklinde göstermesi huzursuzluğun esas kaynağı olarak gösterilebilir. İşte bu sebep iledir ki bu ülkede bulunan müslüman topluluklar ile doğrudan doğruya meşgul olan Kırım hanlığı 1684 tarihinde Lehistan krallığına bir mektup göndererek evvelce imzalanmış olan ahid-nâme de bu konuya dâir olan hükmü hatırlatmıştır ⁵⁶.

III-Lipkaların Osmanlı topraklarında yerleşmeleri

Tespit edildiğine göre lipkalar XVII. yüz yıl başlarından itibaren Osmanlı topraklarına göçe başlamışlardı. Bunun sonucunda Lehistan-Litvanya'nın bazı yerlerinde nüfus azalmıştı ⁵⁷. 1620 ayaklanmasından sonra herhangi bir göç hareketine şimdilik tesadüf edilmemiştir. 1672 yılında vukubulan ayaklanma sonucunda lipkalar Osmanlı topraklarına iltica etmişler ve Kamanıçe kalesi ve yöresine yerleştirilmişlerdir ⁵⁸. Yukarıda zikredilen 1672 ayaklanmasına Lehistan'daki bütün müslümanlar katılmamışlardı ⁵⁹. Osmanlı devletinin Lehistan ile yaptığı savaş 1672 Bucaş anlaşması ile bir karara bağlanırken yerlerini terketmek zorunda kalan bu insanların hiç bir zarara uğratılmamaları için anlaşmaya bir madde ilâve edilmişti; bu madde, adı geçen barış anlaşmasının

⁵⁴ Hristiyan lonca teşekküllerinin bütün meslekî teşekkülleri ellerinde tutmak sureti ile tekel tesis etmeleri göçün diğeri bir sebebini teşkil ediyordu (*Lehistan Türkleri, Emel mecmuası*, sayı 10, s. 24).

⁵⁵ 1620-21-Osmanlı-Lehistan savaşına âit kıpçak türkçesi ile yazılmış bir ermeni kroniği bundan ve bu savaşta bulunmaları muhakkak olan lipkalardan bahsetmemektedir (bu eser için bk. E. Schütz, *An Armeno-Kıpçak chronicle on the Polish-Turkish Wars in 1620-21*, Budapest 1968).

⁵⁶ I. Selim Giray'ın yarlığı (V. Veliaminof Zernof, *aynı eser*, 719, 720).

⁵⁷ Meselâ lipkaların oturduğu şehirlerden biri olan Troki de sayılarının gittikçe azalması onların başka yerlere göç ettiğini ortaya koyar. Troki'deki câmi 1558 de yapıldığı halde 1609 da harap olmuştu. 1631 de Troki de 6 tatar âilesi kalmıştı (Simon Szyzsmán, *aynı eser*, 40, not 55).

⁵⁸ Silâhdar Mehmed ağa, *aynı eser*, c. II, s. 353, 354.

⁵⁹ Meselâ kuzeyde Wilno çevresindeki Türkler katılmamışlar ve evvelce olduğu gibi Leh hükûmeti ile düzenli münasebette devam etmişlerdi (*Lehistan Türkleri, Emel mecmuası*, sayı 10, s. 24).

birinci maddesini teşkil etmekte olup Osmanlı ordusuna iltica eden lipkaların, leh topraklarında kalmış olan aile ve mallarına hiç bir zarar gelmeksizin yerlerine dönmek isteyenlere izin verilmesi ve istiyenlere de engel olunmaması meâlinde idi ⁶⁰. 1676 de yapılan Zorawna anlaşmasında madde ufak bir değişiklik ile aynen kalmıştı; yapılan değişiklik lipkalara âid maddenin bir yıllık bir zaman içinde sınırlandırılmış olması idi ⁶¹. Leh hükûmeti Osmanlı devletinin diplomasi alanında yaptığı bu müdahale üzerinedir ki lipkalar aleyhine almış olduğu kararları değiştirip, onlar hakkında eskilerini tekrar yürürlüğe koymuştu. Buna göre hristiyan kadınlarla evlenme hariç diğer bütün hakları Leh diyet meclisinin kararı ile iâde edildi. Jan Sobieski (1674-1696) evince Lehistan'dan göç etmiş bütün müslümanlar için bir genel af ilân etti ⁶². XVII. yüz yıl sonlarında Lehistan ve Litvanya'da yapılmış göçlere rağmen gene büyük bir lipka topluluğu vardı; bunların çoğunluğu dillerini kaybetmekte olmalarına rağmen müslümanlık şuuruna ve asalet derecesine sâhib idiler ⁶³.

Lipkalar leh topraklarına yakın olan Bucak'ın (Basarabya) kuzey taraflarına yerleşmiş veya yerleştirilmişlerdi ⁶⁴. Birbirini takiben küçük dalgalar halinde geldiği anlaşılan lipkaların zikredilen yerlerde kalabalık denecek bir topluluk teşkil ettikleri anlaşılmaktadır. 1687 de Azamet Giray emrinde 30.000 kişilik bir kuvvet ile Lehistan içlerine kadar uzanan bir akın hareketinde kılavuzluk yapmak üzere Kamañiçe taraflarında bulunan lipkalardan 1.000 den fazla lipka askeri de yer almıştı ⁶⁵. Hotin, Kamañiçe ve dolayları onların belli başlı yerleşme

⁶⁰ "Madde-i evvel: Hâlâ Leh vilâyetinden çıkup ordu-yı humâyûna dâhil olan lipka tatarlarının ehl ü ıyâl ve mallarına zarar ve ziyân getirülmeğe ve tâife-i mezbûreden Dâr-ı islâm'a çıkmak murad edenler ehl ü ıyâllerile ve mallarile çıkalar kimesne mâni olmaya" (Silâhdar Mehmed Ağa, aynı eser, c. I. s. 615; Raşid, Tarih, İstanbul 1282, c. I, s. 284).

⁶¹ "Leh vilâyetinde olan lipka tatarı bir seneyedek hüsn-i rizâlarile Dâr-ı islâm'a çıkmak murad edenlere taraflarından kimesne mâni olmayup ehl ü ıyâllerile ve mallarile çıkalar bir dürlü rencide ve remide olunmayalar" (Başbakanlık Arşiv Genel müdürlüğü, Lehlünün ahidnâmesi, no. 55/1, 14).

⁶² Zaman zaman eski kararlardan dönüldüğü, fakat memnuniyetsizlik karşısında tekrar karar değiştirildiği müşahade edilmiştir. Meselâ XVII. yüz yıl başlarında ellerinden bazı kanuni hakları alınmış iken 1659 da bir kısmı geri verildi. 1662 yılında da tekrar ibadet serbestisine nâil oldular (C. Bohdanowicz, aynı eser, s. 650, 651; Dr. O. Forst de Battaglia, Jan Sobieski, 1674-1696, The Cambridge History of Poland'da, s. 555, 556).

⁶³ A. Brückner, Polish Culturel life in the seventeenth Century, The Cambridge History of Poland'da s. 568.

⁶⁴ Başbakanlık arşivi'nde 888 numaralı tapu defteri Hotin'e aid olup, tetkik edildiğinde bazı köylerin ahalişi arasında lehlilerin bulunduğu dikkati çekmektedir.

⁶⁵ "ve Kamañiçe sükkânından binden mütecâviz lipka tatarı kulağuz alınıp-mü-

yerlerinden idi. Kamanîçe ve civarına ilk yerleşme bu kalenin fethini takib eden yıllarda olmuş idi. Karlofça anlaşması'nın (1699) üçüncü maddesine göre Kamanîçe kalesi dâhil olmak üzere Podolya'dan Osmanlı kuvvetleri Mart başından itibaren olmak şartı ile en geç 15 Mayıs'a kadar tahliye edilecekti ⁶⁶. Bu arada muhakkak ki bir takım lipka grupları gerileyen hududlar ile birlikte geri çekilmişler ve Hotin etrafında toplanmışlardı. XVIII. yüz yıl başlarına âid bir kayda göre Hotinde bir lipka mahallesi vardı ⁶⁷. Lipkalar çoğunlukla şehirde değil köylerde iskân edilmişlerdi. Mâhir suvariler olmaları hasebile suvari birlikleri teşkil etmişlerdi. Orduda bu şekilde ilk defa kullanılmaları Kamanîçe seferi (1672) sırasında olmuştur ⁶⁸. 1677 tarihli bir "mevâcib defterin" den öğrenildiğine göre ⁶⁹ Kamanîçe kalesi Muhafızları arasında lipka tatarlarından mürekkeb birliklerde bulunuyordu. Bu deftere göre lipkalar kalenin suvari birlikleri içinde ayrı bir birlik teşkil etmekte idiler; meselâ "cemaat-ı fârisân-ı evvel an zümre-i tatarân-ı lipka" gibi isimler altında toplanmış askerî kadrolar halinde teşkilâtlandırılmışlardı. Altı ayrı cemaat halinde 183 kişilik bir kuvvet teşkil ediyorlardı ⁷⁰. Her cemaat aşağı yukarı 30 kişi olup cemaat ağaları arasında Mustafa, Ali Mirza, İsmail Mirza gibi şahıslar dikkati çekmektedir ⁷¹. Kamanîçe muhafızı Kahraman Paşa zamanında -1696 dan önce- tutulmuş bir kayda göre 15 i Metopoji, 9 u Bar kalelerinde olmak üzere Kamanîçe de 472 lipka askeri hizmet ediyordu ⁷². 1699 tarihli bir diğer defterden daha başka bilgiler de edinilmektedir. Buna göre o tarihlerde kale de hizmet eden suvari olarak 4 lipka cemaati olup toplam olarak 72 kişi idiler ⁷³. Bundan başka birlik-

tevekkilen alallah- Kamanîçe'nin sağ tarafında Leh memleketi içerüsüne dört kol çapul saldırılar Zulaçad (?) nâm kal'eden öte lbav (Lwow, Lemberg) beraberine değin seğirdüp bi-lâtfillah-ı te'âlâ nehr-i Sır (سر) dahı donmağla buz üzerinden geçüp..." (Silâhdar Mehmed Ağa, *aynı eser*, c. II, s. 353, 354). 1696 yılında yapılan akına da Kamanîçe kalesi sağ kol ağası Ali Ağa kılavuzluk yaptı (Fındıklılı Silâhdar Mehmed Ağa, *Nusret-nâme*, sadeleştiren İsmet Parmaksızoğlu, İstanbul 1962-64, I, 217).

⁶⁶ Bk. Fındıklılı Silâhdar Mehmed Ağa, *aynı eser*, I, 371, 372.; Raşid, *aynı eser*, II, 460, 461, 462, 488.

⁶⁷ Bartınlı İbrahim Hamdi, *Atlas*, yp. 276 a.

⁶⁸ Silâhdar Mehmed Ağa, *aynı eser*, c. I, s. 584.

⁶⁹ *Kamanîçe kalesi neferâtı mevâcibleri defteri*, Başbakanlık arşivi, Kâmil Kepeci tasnifi, nu. 4734.

⁷⁰ Kâmil Kepeci tasnifi, nu. 4734, s. 3-4.

⁷¹ *Aynı defter*, s. 33-35.

⁷² MAD, nu. 6644.

⁷³ *Defter-i mukabele-i suvâriyân ve piyâdegân-ı yerliyân-ı kal'e-i Kamanîçe*, MAD, nu. 2558, s. 44-52.

lerde de hizmet ettikleri öğrenilmektedir. Meselâ kale mustahfızları arasında "azaban-ı evvel" birliğinde 30, gönüllüyân-ı yemin'de 106, gönüllüyân-ı yesâr'da 112, topçular arasında 7, cebeciler arasında 4 lipka vardı. Buna göre zikredilen tarihte Kamanîçe kalesinde 342 lipka hizmet etmekte idi. Bar kalesinde de 1 topçu, 9 azab, 8 suvari lipka görev yapmakta idi ⁷⁴. Metropoji palangasında ise 16 lipka suvarisi olup bunların idarecisi-kethüdası- de bir lipka idi; Kamanîçe civarında bulunan bir diğer palangada ise 15 lipka suvarisi hizmet etmekte idi ⁷⁵. Osmanlı hizmetinde bazı lipkaların temayüz ettiği ve kendilerine daha mesuliyetli görevler tevcih edildiği müşâhede edilmektedir. 1672 de başlayan Lehistan seferinin ikinci safhasında Bar kalesinin muhafızlığı bir lipka mirzasına tevcih edilmiştir ⁷⁶. 1674 de bu kale üzerine yapılan bir leh hücumunu lipka tatarları bertaraf etmişlerdir; hatta düşmanı takib ederek bir yerde kıştırıp imha etmişlerdir ⁷⁷. Bundan ve diğer bazı delillerden Bar kalesinde hatırı sayılır bir lipka topluluğunun yaşadığı tespit edilmiştir ⁷⁸. XVIII. yüz yılda Hotin kalesinin şaranpo ağalığını Mustafa Ağa adlı lipka yapmakta idi ⁷⁹. Bender kalesinde de bir lipka grubu vardı. Meselâ Gönüllüyân-ı yemin ocağının oda-başısı lipka Murtaza idi. Bu zat çok mâhir bir kılavuz olduğundan Lehistan'a akın edecek Kaplan Giray'ın maiyetine tayin edilmiştir ⁸⁰.

A. 1718 tarihli tapu-tahrir defterine göre lipkaların yayılışı: Hotin *tapu defteri*'nden ⁸¹ öğrenildiğine göre lipkalar Hotin nahiyesindeki köylere zeamet ve timar verilmek sureti ile yerleştirilmiştir. Ancak, gene aynı defterdeki bazı kayıtlardan buradaki lipkalardan bir kısmının XVIII. yüz yıl başlarında göç ettiği anlaşılmaktadır. Lipkalar yerleştirilirken, kendilerine timar ve zeamet verilmesi vaad edildiği halde bir kısmına -son gelenlere- verilmemesi bir şikâyet konusu olmuştur. Ayrıca onlara tevcih edilecek toprakların mubalağalı tahmin edilmesi de hükûmeti güç duruma sokmuştu. Zira tahsis edilen topraklar ancak bir

⁷⁴ MAD, nu. 2558, s. 61-63, 82.

⁷⁵ Fârisler cemaati kethüdası da bir lipka idi; fârisler 3 cemaata ayrılmışlardı (MAD, nu. 2558, s. 61-63, 82).

⁷⁶ Silâhdar Mehmed Ağa, *aynı eser*, c. I, s. 638; Raşid, *aynı eser*, c. I, s. 313.

⁷⁷ Defterdar Mehmed Paşa, *Zübîetü'l-vekeyi*, Halet Efendi ktp. (mülhak), nu. 189, yp. 90 a.

⁷⁸ Bar şehri ve kalesi için bk. Bartınlı İbrahim Hamdi, *aynı eser*, 345 a.

⁷⁹ Bartınlı İbrahim Hamdi, *aynı eser*, yp. 340 b.

⁸⁰ Mütferrik defterler, nu. 42, s. 27.

⁸¹ Hotin kalesinde gönüllüyân-ı yemin cemaatında 1, sipahi olarak 18 lipka vardı (Tapu, nu. 888, 1. 150, 151). Bu tapu defterinin tarihi 1131 (1719) dir.

kaç zeamete yetecek genişlikte idi. Bunun üzerine 1718 de zeamet olarak tevcih yapılmasından vaz geçilerek toprakların hepsi timar olarak dağıtılmaya başlanmıştır. Bunun tesbiti için daha evvel bir "muharrir" tayin edilmişti ⁸². Bu hususda yazılan hükümde "lipka tâifesinin" timar usulünü bilmediklerinden dolayı herhangi bir aksaklık olmaması için onlara timar usulünü ve timar reayasına nasıl muamele edileceğinin öğretilmesi belirtilmiştir; bu bakımdan bazı kimseler memur edilerek aralarına karıştırılmıştı ⁸³. Bu defterden Hotin nahiyesinde bulunan 152 lipkanın timar sahibi olduğu görülmektedir; ayrıca Dankofça, Sirufçe (سیروفچه), Rukşin (روکشین), Karhelik (قورهلیق), Karliko (قارلیکو), Yedutifa (یدوتیفه) nâm-ı diğer Kanlı-köprü, Loniçe (لونچه), Tuveyan (طومیان), Akmesicid nam-ı diğer Pirlane (پیرلنه) v.s. gibi köylerde buralara yerleşmiş bulunan lehli ⁽⁸⁴⁾ halk ile birlikte oturmakta idiler. Bu sebeple lehliler Osmanlı tebaası tarafından istihdam edildikleri takdirde tâbi oldukları zâbitlerine raiyyet resmi vermekte idiler ⁸⁵. Daha evvel gelip yerleşmiş olanlar ile güneyde bulunanlar hariç, XVIII. yüz yıl başlarında gelmiş ve kendilerine timar verilmiş olan 152 lipkanın, her ailede beş kişi olduğu düşünülürse toplam nüfuslarının 800 olduğu tahmin edilebilir.

B. XVIII. yüz yılın ilk yarısında lipka göçü: 1733 tarihli bir belgeden öğrenildiği üzere zikredilen tarihten bir müddet önce bir diğer grup lipka daha Osmanlı ülkelerine göç etmiştir. Buna göre, sayıları tespit edilemeyen bir lipka grubu Buğdan toprakları içine yerleşmeleri orada oturan halkı mutazarrır edeceğinden onlar için Hotin ve havalisi daha uygun bir yer olarak kabul edilmişti. Buna uyularak Hotin muhafızı İlyas Paşaya emir gönderildi ⁸⁶. Bu tarihlerdeki Osmanlı belgelerinde lipkaların göç etmelerine o ülkedeki dinî müsamahasızlığın sebep olduğu belirtilmiştir ⁸⁷. 1738 yılında yeni

⁸² Tapu defteri, nu. 888, s. 111, "evâhır-ı Muharrem sene 1131".

⁸³ Aynı defter, s. 111.

⁸⁴ Buğdan ve Bucak ülkeleri, Jagellon kralları devrinde bir ara Lehistan nüfuzu altına girmiş olan topraklardandı. Casimir Jagiello (1447-1492) devrinde akrabalıklar yolu ile Lehistan krallığı bir çok ülkenin idaresine hakim olmuştu. İktisadî gelişmesi için elzem olan denize bağlantının olmaması Polonya'yı kuzey ve güney-doğu yönlerine yayılmaya sevketti. Bu bakımdan Karadeniz sahillerine inmek onun millî gayelerinden birini teşkil etmiştir. Zira Dinyester'i (Turla) ve Tuna'yı takip eden doğu ticareti Karadeniz'de mahreç buluyordu. 1497 de yapılan başarısız Karadeniz seferi böyle bir düşüncenin eseri olmuştu. Buğdan ve Basarabya'da hatırı sayılır bir leh nüfusunun bulunduğu bilinmektedir.

⁸⁵ Hotin tapu defteri, nu. 888, 14 - 18, 47, 48, 50-56, 89, 90 v.d.

⁸⁶ MD, nu. 139, s. 272 "evâil-i Safer sene 1146".

⁸⁷ Cevdet tasnifi-Askerî kısmı, nu. 35815.

bir lipka grubunun geldiği müşâhede edilmektedir. Osmanlı idarecileri bunları eskilerinden ayırd etmek için "cedid lipka taifesi" demektedirler. Geliş tarihleri kesin olarak bilinemiyen bu grup Hotin ve yöresine geçici olarak yerleştirilmişlerdir. O sırada cereyan eden (1736-38) savaş dolayısı ile ve özellikle Hotin yöresinin muvakkaten ruslar eline geçmesi sebebi ile bunları yerleştirme işi geriye bırakılmıştı. Zira savaş sebebi ile yalnız Hotin ve yöresi değil lipkalar da perişan olmuşlardı. Sulh anlaşması yapıldıktan sonra bütün sürüncemede kalmış işler ve savaşın aksattığı mes'eleler yoluna konurken onların Buğdan'da olduğunu öğrendiğimiz mülklerine de bir nizam verildi. Bu sebeble onların -1740 da- Özi (Uçakov), Akkerman, Yanıkkale semtlerine dağıtılmaları ve yerleştirilmeleri kararlaştırılmıştı⁸⁸. Aynı yılda lipka ileri gelenlerine yazılan bir hükümde de Buğdan arazisine hiç bir şekilde müdahale ve tecâvüz etmemeleri emredilerek Hotin havalisinde kendileri için ayrılmış topraklarda kalmaları istenmiştir⁸⁹. Onların Buğdan topraklarında olduğunu bildirilen emlaklerine gelince evvelce Hotin'e bağlı iken sonradan Buğdan'a katılmış olan 4 kayıt zeamet ve 340 kayıt timardan ibaret idi. Bu yerler tekrar Hotin idarî bölgesine bağlandı⁹⁰.

C. Bartınlı İbrahim Hamdi'nin lipkalar hakkında verdiği bilgiler: XVIII. yüz yıl coğrafyacılardan olup 1730 yıllarından evvel Hotin'de görevli olan Bartınlı İbrahim Hamdi⁹¹ kendi zamanında cereyan eden lipka göçü ve lipkalar hakkında ilgi çekici ve başka yerde tesadüf edilmeyen bilgiler vermektedir. "lipkalar 6.000 etbâ ve 3.000 kese nakid akça ile" göç etmeye niyet edip, bu işle ilgili mes'eleleri görüşmek için Mehmed Efendi adlı bir zatı göndermişlerdi. İstedikleri, esas itibarile, göçleri hususunda kolaylık gösterilmesi için Osmanlı devletinin Leh hükûmeti nezdine bir elçi göndermesi merkezinde idi. Aynı zamanda Osmanlı devletinden göç ettikleri takdirde kendilerine oturacak yer ve geçimlerinin sağlanmasını da talep etmekte idiler. İbrahim Hamdi Efendi, bu işin tam olarak gerçekleşmediğini, zira bazı idare adamlarının onlardan rüşvet olarak 2.000 kese akça istediklerini esefle belirtmektedir⁹². Fakat o, 1728 de Hotin'den ayrıldığı için daha sonra

⁸⁸ MD, nu. 147, s. 161.

⁸⁹ MD, nu. 147, s. 224.

⁹⁰ Bunların geliri 15 yük (1.500.000) 99.946 akça idi "Evasıt-ı Cemaziyülevvel sene 1153" (MD, nu. 147, s. 224).

⁹¹ Bu zatın hayatı için bk. Cengiz Orhonlu, *XVIII. yüz yılda Osmanlılar'da coğrafya ve Bartınlı İbrahim Hamdi'nin Atlas'ı*, TD, sayı 19 (1964), s. 118-124.

⁹² İbrahim Hamdi, *aynı eser*, yp. 341 b.

lipkaların geldiğini görememiş ve haklı olarak eserine kaydedememiştir ⁹³.

İbrahim Hamdi, Hotin'de uzun süren görevi esnasında gerek civarda ikamet eden ve gerekse Lehistan'da bulunup, Osmanlı idarecilerine o ülke hakkında bilgi veren lipkalar ile devamlı temas imkânını bulmuş ve onlar hakkında bir çok şey, bu arada onların dillerini dahi öğrenmişti. Onlar ile Hotin kalesi kumandanı arasında cereyan eden yazışmayı İbrahim Hamdi idare ediyordu. Osmanlı topraklarına yerleşmek isteyen 6.000 lipka hakkında verdiği bilgiye göre, lipkalar her türlü zorluğa rağmen, 1713 de, yeni inşa edilmiş olan Hotin kalesinin yöresine gelebilmişlerdi; aralarından ileri gelenlerine ağalık verilmiş, diğerleride askeri kadroda birer nefer olmuşlardır. Bir müddet sonra lipkaların bir kısmı sıkıntıya düştü ve Lehistan'daki eski yerlerine avdet etmek zorunda kaldı ⁹⁴. Lipkalar Lehistan'da iken yaşadıkları yerlerde camiler ve mektepler inşa etmişlerdi. Kuran okurlar, müslüman yazısını öğrenirlerdi; fakat türkçe bilmezler, leh dilini konuşurlardı; kadınları hristiyan kadınları gibi giyinirlerdi. Hotin'e gelen lipkaların kadınları da müslüman kadınları gibi giyinir ve örtünürlerdi. Lipka çocukları mektebe giderlerken birer, ikişer haşhaşı azık olarak yanlarında götürürlerdi ⁹⁵. Çok mahir binici olan lipkaların Lehistan krallığında mümtaz bir mevkileri vardı. Leh kralının *asker başısı* Ali Ağa, *silâhdarı* da Hasan Ağa adlı birer lipka idiler. Hasan Ağa'nın kardeşi Hotin kalesinde İzvaniçe (Zwaniec) kapısında şaranpo ağası olan Mustafa Ağa idi. Hasan Ağa her yıl kardeşini görmeğe Hotin kalesine gelirdi ⁹⁶. Binicilikleri kadar maharetli birer avcı olan lipkalar elde ettikleri hayvanların derilerini tabaklarlar ve bu işde onlar için diğer bir geçim kaynağını teşkil ederdi ⁹⁷.

IV-XVIII. yüz yılda ki savaşlarda oynadıkları roller

Lipkalar İsveç kralı XII. Charles'ın yapmış olduğu savaşlarda onun müttefiki olarak savaşlara katılmışlardır. Osmanlı devlet adamları lipkalar vasıtası ile kuzey harekâtından haberdar olmakta idiler ⁹⁸.

⁹³ Cengiz Orhonlu, *aynı eser*, s. 122-123.

⁹⁴ Bartınlı İbrahim Hamdi, *aynı eser*, yp. 341 b.

⁹⁵ Bartınlı İbrahim Hamdi, *aynı eser*, yp. 336 b, 341 b. 342 a.

⁹⁶ Bartınlı İbrahim Hamdi, *aynı eser*, yp. 340 b.

⁹⁷ Bartınlı İbrahim Hamdi, *aynı eser*, yp. 337 b.

⁹⁸ "İsveç kralının yolu ise Leh içinden ve derbend-i mezkûreden ubûra muhtaç olmağın bir vechile mürûr mümkün ve mutasavver olmadığı gelen lipka tatarı casuslarından..." (Silâhdar Mehmed Ağa, *Nusret-nâme*: Akdes Nimet Kurat, *İsveç kralı XII. Karl'ın Türkiye'de kaldığı zamana âid metinler ve vesikalar*, Ekler 1, İstanbul 1943, s. 84).

Kuzey savaşının önemli bir safhası olan Lehistan taht mücadelesinde lipkalar, XII. Charles'in desteklediği Potocki'nin emrinde bulunan leh kuvvetlerinin yanı sıra yer almışlardı⁹⁹. Cereyan eden bir sıra mücadeleler sonunda Potocki, XII. Charles'e katılmak zorunda kalınca lipkalar da onunla birlikte geldiler; 1712 de Bender'e iltica etmiş bulunan İsveç kralının ordugâhında bir lipka birliği de bulunmakta idi¹⁰⁰. Bunların leh ve kazak grupları ile Buğdan toprakları içinde kışlamaları Osmanlı devleti tarafından uygun görülmüştü. Fakat Hotin, Çernaviçe ve diğer yerlere yayılarak oralarda oturan halka zarar verdiklerinden başka yere nakledilmeleri icab etti¹⁰¹.

1736-39 Osmanlı-Avusturya ve Rusya savaşında Osmanlı tepraklarının da oturan lipkalar kendilerinden bahsettirmeye muvaffak olmuşlardır. Lipkalar bulundukları yerlerde bu savaşa katılmışlardı. Genel olarak Hotin kalesi yöresinde bulunduklarından askeri görevleri buradan pek uzakta olmamıştır. Meselâ Hotin kalesi yerli ağalarından Sarı Ahmed emrinde bulunan 300 kişilik lipka kuvveti ile Buğdan muhafızlığına gönderilmişti¹⁰². Bir kısmı Hotin kalesinin istilâsında ruslara esir düşmüş fakat sulhu takiben serbest bırakılmışlardı¹⁰³. 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşında da Osmanlı kuvvetleri arasında çarpışmışlardı. Esasen savaş Hotin ve yöresinde de cereyan ettiğinden lipkalar fiilen ateş hattında idiler. 1769 da rusların Hotin ve havalisine hücumlarında ve Hotin'in birinci muhasarasında müdafaa kuvvetleri arasında yer almışlardır¹⁰⁴. Kalenin ikinci muhasarasında da muhafız olarak hizmet etmişler,

⁹⁹ Akdes Nimet Kurat, *Prut seferi ve barışı*, Ankara 1951, c. I, s. 194.

¹⁰⁰ Aynı yazar, *XII. Karl'ın Türkiye'de kalışı ve bu sıralarda Osmanlı imparatorluğu*, İstanbul 1943, s. 629.

¹⁰¹ 1712 Mart'ında (Evâil-i Sefer 1124) Bender havalisinde münasib görülen yerlere iskânlarına emir verildi (MD, nu. 119, s. 135). Bender civarında tertip olunan ve gayesi lehlileri Osmanlı-İsveç ittifakına çekmek olan Lehistan akınına lipkaların da katıldığı muhakkaktır. Bu kuvvet 4.000 lehli, 1.000 kazak'tan meydana gelmişti (MD, nu. 119, s. 148).

¹⁰² Fî evâsıt-ı Rebiülevvel sene 1150 tarihli hüküm (Ahmed Refik, *Rusya ve Avusturya'ya karşı 1148-1152 seferi*, Edebiyat Fakültesi Mecmuası, c. VI (İstanbul 1928), vesika nu. 90, 91, 92, s. 96, 97, 97. Ahmed Refik lipka kelimesini liga (لِیْغَة) diye okumuştur.

¹⁰³ "Hotin muhafazasıyçün tahrir olunan 1624 nefer piyâde ve suvari gerlü lipkalarının mevâciblerine ve 58 nefer câmi'-i şerife hademesi vazîfelerine ta'şîn olunduktan sonra zu'ema ve erbâb-ı timarından kal'e-i mezbûre istilâsında estr olup ba'dehu halâs olan 164 neferin hallerine merhameten gerlü neferatı mevâcibinin" (Tapu defteri, nu. 927, s. 1).

¹⁰⁴ Mustafa Kesbî, *İbret-numa-yı devlet*, Ali Emiri ktp. Tarih kısmı, nu. 484, yp. 30 a, 51 b. 58 b. Bu eserde lipkaların menşeiine dair verilen bilgide (yp. 47 b) eserin yazıldığı zamanın siyâsî durumuna göre, göçen tatarların Litvanya'ya değil de Rusya'ya

rus ordusuna âid bir çok harekâtı evvelden öğrenerek gerekli tedbirlerin alınması hususunda Osmanlı kuvvetlerine en büyük yardımları muharipliklerinden ziyâde haber alma işinde olmuştur ¹⁰⁵.

1768 tarihli bir belge ¹⁰⁶ elimizde lipkalar hakkında ayrıntılı bilgi veren en yeni belgedir. Bundan öğrenildiğine göre 1764 veya 1765 den önce göç etmiş olanlardan daha kalabalık bir lipka grubu Lehistan'dan Osmanlı topraklarına göç etmiştir. Bunlar "atik lipka" taifesinden ayırd edilmektedir. Belgede "atik lipka" taifesinin fazla olmadığı, hepsinin de Hotin kalesinde dirlik sahibi oldukları kaydedilmektedir. Lehistan'da bulunan lipka taifesinin büyük bir baskıya uğradıkları, bu baskıdan kralın maiyetinde bulunanların bile kurtulamadıkları, özellikle mezheb mes'elesinde uğradıkları tazyikten dolayı Osmanlı ülkelerine göç ettikleri belirtilmektedir. Bu yıllar Lehistan'ın Avusturya ile Rusya arasında birinci taksimi yılına tesadüf ettiği için bu devrede olan göçte siyasi istikrarsızlığın baş rol oynadığını kabul etmek icab eder. Hotin kalesi sorumlularına bu sefer gelen lipkaların eskiden gelenlere karıştırılmayarak kendilerine yevmiye verilmesini ve onların kendi aralarında teşkilâtlandırılarak başlarına bir "başbuğ" tayin edilmek sureti ile, başlamak üzere olan savaşda kullanılmaları bildirilmiştir. Eskiden gelmiş olanlardan Hotin kalesi ve varoşunda hizmet edenler 1590 kişi kadar olup, yeni gelenlerin mikdarı ise 2.000 kadar idi; sonuncuların 1.000 i piyade, 1.000 i de suvari olarak hizmet edeceklerdi. Bunlar da aralarında onar kişilik cemaatlere ayrılmıştı. Cemaat ağalarına kırkar, suvarilerinin kethüdalarına yirmibeşer, diğer zâbitlerle piyade kethüdalarına yirmişer, kâtiblerine on beşer, âlemdar, çavuş ve diğer zâbitlere on ikişer, suvari neferlerine onar, piyâde neferlerine sekizer akça yevmiye verilecekti ¹⁰⁷.

Şüphesiz bu belgede verilen rakkamlar lipkaların bütününe göstermektedir. Belgelerin tetkikinden anlaşıldığına göre, onlar daha başka yerlerde de yerleşmiş olarak bulunmakta idiler. Fakat bu hususda şimdilik kesin bir hükümde bulunacak durumda değiliz; zira bu konuda sâhib bulunduğumuz belgeler bundan ibârettir.

Sonuç

Bundan sonra görebildiğimiz kaynaklarda lipkalar hakkında bilgi bulunmamaktadır. Yalnız Lehistan ve Macaristan'da patlak veren 1848 ihtilâlinin başarılı olmaması sebebiyle bu hareketlerde rol oynamış kimse-

iltica ettikleri ve onlar tarafından yerleştirildikleri kayıtlıdır.

¹⁰⁵ Mustafa Kesbî, *aynı eser*, yp. 56 a, 58 b. Bk. not 65.

¹⁰⁶ Cevdet tasnifi-Askerî kısım, nu. 35815 .

¹⁰⁷ Cevdet tasnifi-Askerî kısım, nu. 35815.

lerin Osmanlı topraklarına ilticâ ettiği görülmektedir. Lehistan'dan iltica eden leh mültecileri arasında bazı müslümanlara da tesadüf edilmektedir. Meselâ Haleb tarafına sevk edilen mülteciler arasında İsmail, Ferhad, Osman, Mustafa, İbrahim, Ömer, Solak İskender, Selim, Tahir, Hüseyin, Mehmed v.s. gibi isimler görülmektedir. Bunlardan Ferhad ve İsmail general rütbesinde idiler¹⁰⁸. Müslüman mültecilerin çoğunluğu asker olup ilticâ etmiş olanların genel yekûnu, 5 Kasım 1849 tarihli belgeye göre, 241 kişi idi. Yukarıda zikredilen iki generalden başka müslümanlar arasında 2 kaymakam, 6 binbaşı, 28 yüzbaşı, 30 teğmen 16 baş-çavuş, 25 çavuş, 128 nefer vardı¹⁰⁹.

Türkiye ve Polonya arasında devamlı bir münasebet kurulmasında rol oynamış olan lipkalar hakkında fazla bilginiz mevcut değildir. Osmanlı topraklarına göç edenler geride bir miktar lipka bırakmışlardı. Son olarak Polonya'da kalmış bulunan bu küçük topluluğun çoktan bu ülke kültürüne assimile olduklarını belirtmek gerektir.

¹⁰⁸ Ahmed Refik, *Türkiye'de mülteciler mes'elesi*, İstanbul 1926, a. 177, 189.

¹⁰⁹ Ahmed Refik, *Aynı eser*, s. 101, 103.

B e l g e l e r

1

Sabika Âsitane-i sa'âdetinde Defterdar vekili olan Hüseyin zîde mecdehuya hüküm ki,

Bundan akdem Hotin kal'esine tahsîs olunan Hotin nahiyesinde vâkı' kurâyı lipka tâifesine ze'amet ve tîmar verilmek üzere tahrîr eylemek için sâbika sipâh kâtibi olan Mustafa ta'yîn olunup lâkin bâ'zı illet ve avâriz tatarruku hasebile i'tibâra sezâ tahrîre muvaffak olamaduğundan alâ hâli kalmakla tâife-i merkume ceste ceste Der-i devlet medârına gelüp mukaddemâ bize tîmar tevcih olunacak kura henüz verilmedi hâlimize merhamet ve inâyet olunsun degü her bâr taleb ve taqâzadan hâli olmaduklarından ma'ada kurâ-i mezbûre alâ halihâ kalup henüz zir-i sûrete girmemekle bir gün evvel nizamı ehemmi meham-ı Devlet-i aliyyeden olmağın nahiye-i mezbûrenin bir kaç ze'amet olmak tahammülü olmamakdan nâşi ale's-seviye tîmar olmak üzere dikkat ve taharri olunarak tahrîr ve kal'e-i mezbûrenin gönüllüğüân-ı yemîn ve yesâr cemâ'atları neferatlarına ve fazla kalursa beşlüğüân-ı evvel ve sâni ve sâlis ve râbi' ve sâir suvâri cemâ'atları zâbitân ve neferatına alâ kadr-ı merâtibihim tîmar tevcih olunmak üzere tertîb ve [tanzîm] olması takarrubu ile tîmar tevcih olunacakların mutasarrıf oldukları esâmileri başka zabt ve defter olunup ve lipka tâifesi mübtedi olmaları ile re'âyâ perverliğe tâlîm için içlerinden hâriçden bâ'zı mertebe tîmar şurâtunu bilür müste-hikkinden kimesneler karışdırulmak ve sonra gelenleri mülâzım kayd olunmak husûsu mukaddema münasib görülmekle yine ol vechle mürâ'at olunup aralarına bâ'is-i tasarrufdan habîr bilâ-dirlik kimesneler iktizası üzere idhal olunmak ve bu husûsu bâ'is-i nizâm-ı serhad ve ârâyış-i ahali ve ra'iyyet olup İnşaallah te'âlâ mustağrak olacak hâlet olmağla mücerreb-i bi'l-etvâr ve fenn-i tahrîrden haberdâr ve mustakim ve dîndâr ve mutemedü'n-aleyh ve perhîzkâr bir kimesne muharrîr ta'yîn olunmak muhtaç olmağın senki mumâileghsin muharrîr ta'yîn ve zikr olunan şurâtu murâ'ât ederek tahrîr eylemen için Divân-ı humâyûnum tarafından emr-i şerîfim tahrîri bâbında iftihârü'l-ümerâ ve'l-ekâbir müstecmi'-i cemi'ül-me'âlî ve'l-mefâhîr bi'l-fîl Baş-defterdârım olan Elhac Mustafa dâme uluvvehu îlâm etmeğın vech-i meşrûh üzere sen müstakillen muharrîr ta'yîn olunmuştundur. İmdi me'mûr olduğın üzere varup Hotin kal'esine mahsûs olan arazi ve kura ve mezârî'i re'âyasile ma'an ale's-seviye tîmar olmak üzere hak ve adl üzere hâsılları ve rûsûmu ve tahammüllerine göre ya-

zulariyle kemâl mertebe dikkat ve taharri ederek mufasssalen tahrîr ve şebt-i defter eyledikten sonra icmâl bağlayup icmâlden kal'e-i mezbûre-nin gönüllüyân-ı yemîn ve yesâr cemâ'atları neferâtına ve fazla kalur ise beşluyân-ı evvel ve sâni ve sâlis ve rûbî ve sâir suvâr cemâ'atları zâbitân ve neferâtına alâ kadr-ı merâtibihim kılıç tîmar üzere tevzî ve tertîb ve her birini isimleri ve eşkâl ve babaları isimleriyle işâret edüp defter mucebince tevcih ve berevât-ı şerîfem verilmek üzere mûmzâ ve mahtûm defterlerin der-ı devlet-medârıma irsâl ve vech-i meşrûh üzere tîmar tevzî olunanlardan vazîfeye mutasarrıf olanların esâmilerini dahi başka zabt ve defter ve anlar dahi mûmzâ defterini irsâl eyleyüp ve lipka tâifesi mübtedi olmağla bâlâda tahrîr olduğu üzere hâriçten içlerine bazı mertebe tîmar şurûtundan habîr müstehikkinden kimesne karışdırılmak ve sonradan gelenler mülâzım kayd olunmak husûsları dahi mürâât olup cümlesin tahrîr husûsunda müstakil olman ile hâriçtan bir ferdi müdâhale etdirmeyüp kemâl-i istikamet ve dikkat ile hüsn-i tertîb ve itmâm-ı hudmete mübâderet eylemek bâbında fermân-ı âlişânım sâdir olmuşdur deyü yazılmışdur. Fermân devletlü sa'âdetlü sultanum hazretleri-nündür, tahrîren fî evâhır-ı M[uharrem] sene 1131.

(Başbakanlık arşivi, Hotin tapu defteri, nu. 888 s. 111).

2

Hotin muhafazasında olan İlyas Paşa dâmetü me'âliye hüküm ki,

Hâlâ Leh hudûdu dâhilinde sâkin ehl-i islâmdan lipka tâifesinin bir fırkası mahall-i mezbûrdan kalkup gelip memleket-i Buğdan hudûdu dâhilinde tavattun etmek murâd eyledükleri istimâc olup lâkin tâife-i mezbûre Buğdan memleketine gelüp tavatiun etmek iktiza eder ise bi'l-cümle re'âya-yı Buğdan perâkende ve perîşan ve mâl-ı mîriye dahi külîyet ile kesr ü noksan terettüb edeceği bedîhi ve numâyân olmağla tâife-i merkumeden fîmâba'd Leh hudûdundan çıkup ol taraflara gelenleri Hotin havâlilerinde bir münasib mahalle takrîr ve iskân ve memleket-i Buğdan hudûduna vaz'-ı ikdâmlarına cevâz ve ruhsat göstermeyüp zabt u rabtlarına bezl-i tâb u tuvân eylemek fermânım olmağın imdi işbu emr-i şerîfim ile vusûl buldukda sen ki mîr-i mîrân-ı mumâileyhsin bundan sonra tâife-i merkumeden vech-i meşrûh üzere Leh hudûdundan çıkup ol taraflara varanları kimesneye cevır ü te'addi olunmamak şartile Hotin havâlilerinde bir mevzî-i münâsibe iyva ve iskân ve memleket-i Buğdan hudûduna varmamak ve re'âya ve berâyaya bir dürlü cevır ü eziyet etmemek üzere zabt u rabtlarına ve himâyet ve siyânetlerine ikdâm-ı tâm ve bezl ü su'g ve ihtimam eyleyüp hilâfından tehâşi ve ihtirâz eylemek

خونی و غلبه سینه و قندار لیس است و در معده و حجاب
حاله حد و عوی و غلبه سینه است و در معده و حجاب
نویسند که در معده و حجاب است و در معده و حجاب
و در معده و حجاب است و در معده و حجاب
حقیقت اول طفره که در معده و حجاب است و در معده و حجاب
در معده و حجاب است و در معده و حجاب
سینه و معده و حجاب است و در معده و حجاب
که در معده و حجاب است و در معده و حجاب
و در معده و حجاب است و در معده و حجاب
در معده و حجاب است و در معده و حجاب

*bâbında fermân-ı âlişân yazılmışdır, fi evâil-i S[afer] sene 1146.**

(Başbakanlık Arşivi, Mühimme defteri, nu. 139 s. 272).

3

Hotin muhâfızı Sarı Ahmed dâme ikbâlehu ve Buğdan voyvodasına hü-küm ki,

Bundan akdem Hotin ve havâlilerinde sâkin olan lipka tâifesinin fi'l-asl pâk-ı akide-i ehl-i sünnet ve'l-cemâ'atdan olduklarına binâen salât-ı cum'a ve ıydeyn şerâiti üzere edâ ve memâlik-i islâmiyede mâ veceb-i aleyhümü icrâ için mukaddemâ cây-ı temekkünleri olan memleket-i Leh'den hicret ve Hotin havâlilerinde ikâmet ve zümre-i huffâza ve esnaf-ı askeriye ye ilhâk olunmalarile hıdemât-ı me'mûrelerini icrâya mubâderet üzereler iken bundan akdemce vukûc bulan Hotin vak'asında perâkende ve perîşon olmuşlar idi. Şimdi lillahül-hâmd ve'l-minnet in'ikad-ı sulh u selâh birle seferler bertaraf olmağla mezbûrlar hey'et-i ictimâc-ıların tanzim ve ke'l-evvel makarr-ı mevâları olan Hotin ve havâlilerine tavattun için yerlerine ve yurdlarına gelüp lâkin Hotin tarafları pâzede-i hasarât ve rahne-gir-i mazarrat olmuş mahallerden olmakdan nâşi zâbita-i nizâm ve rabt u bendi irâdesile kalıb-ı sâbıkına ifrâğ olunmağla bir sûretde mezbûrların ke'l-evvel anda iskânları nâ-münasib olduğuna binâen ahar mahallere igvâ ve takrîrleri lâzım gelmeğın Bender ve Ak-Kerman ve Özi ve Yanık-palanka semtlerine tevzi ve iskânları ve intizâm-ı ahvâlleri eğerçi musammemdir ancak merkumlar Buğdan'da olan emlâklerine nizâm verüp ve nakl ü tahmîl için devâbb ve arabalarını tehyie ve tedârük edinciyyedek bu kış Hotin ve havâlilerinde vâkı' evlerinde ve yurtlarında ikâmetleri münâsib-i vakt u hâl olmağla işbu emr-i şerîfim ile vusûlünde lipka tâifesi ehl-i islâmın aşâirlerinden olduklarına binâen sâbiku'z-zikr mahallere iskân ve anda nizâm-ı hâllerine dikkat ve ihtimâm olunmak murâd-ı humâyûnum idüğü siz ki mîr-i mîrân ve voyvoda-i mumâileyhumâsız ma'lûmunuz oldukda siz bi'l-ittifak hareket ederek ancak bu kış sâkin ve mukim olmak vechile mezbûrları Hotin ve havâililerinde vâkı' evlerinde ve yurdlarında takrîr ve iskân ve tavtîn-i bâl ve ferâğ-ı hâl ile cemî' [te'addi] ve mazarrattan himâyet ve siyânetlerine bezl-i tâb u tuvân ve İnşaallahu te'âlâ sene-i âtiyede vâkı' bahâr-ı huceste âşârda zikr olunan kılâ ve palanka ya tevzi ve takrîr olunacakların fehîm ve iz'ân siyâkında bunların bu kış o taraflarda olan

* Aynı meâl ve tarihli diğ er bir hüküm de Buğdan voyvodası Konstantin'e gönderilmiştir.

yurdlarında iskânlarına ve emlâk ve arazilerinin değer bahaları ile bey u furuhtuna ve sâir lâzım gelen mühimmelerinin ruyetine ihtimam ve bir gûne rencide ve remide olmalarında ittîkâ-ı tam eylemeniz bâbında fermân-ı alışânım sâdır olmuştur, fî evâhır-ı R[ebîü'l-evvel] sene 1153.

(Başbakanlık Arşivi, Mühimme defteri, nu. 147, s. 161).

4

Hotin muhâfazasında olan Sarı Ahmed dâme ikbâlehu ya ve Hotin havâlilerine takrîr ü iskân olunan lipka tâifesinin ser-gerdeleri ve söz sâhibleri ve ihtiyârlarına ve sâirlerine hüküm ki

Hotin sancagında vâkı^c ze'âmet ve tîmarların mahalleri havass-ı humâyûnuma tashîh ve siz ki lipka tâifesisiz hâlinize merhameten ber vech-i ocaklık size tevcih olunup şurût ve kuyûdu hâvi mufassal ve meşrûh başka ocaklık berâtı ve mahallerinin tashîh olunduğunu müş'ir başka emr-i âlî eğerçi isdâr ve irsâl kılınup lâkin sizin dahi fî'l-asl Hotin ve havâlilerinde vâkı^c mesken-i kadîmlerinizde kendü hâllerinizde temekkün ve karar ve zer^c ü harş ve mekâsib-i şer'iyye ile kisb ü kâr eylemeniz ve Buğdan arazisinden bir sâir yere tecâvûze tasaddi ve re'âyasından bir ferde vechen mine'l-vücûh cevri ü te'âddi eylememeniz fermânım olmağla mahsûsen işbu emr-i şerîfim dahi isdâr ve ile irsal olunmuştur. İmdi vusûlünde sizin mevâ-i kadîmlerinizde kendü hallerinizde tavattun ve karar ve zirâat ve hırâset ve sâir mekâsib-i şer'iyye ile kisb ü kâr eyleyüp Buğdan arazisinden bir hatve mahalle ve bir sâir yere tecâvûze tasaddi ve re'âyasından bir ferde bi-vech-i me'cûr cevri ü te'âddi eylemeyüp birbirinizi bir gûne tasaddiyât ve ta'arruzâtıdan men' ü tahzîr ve dâimâ ifâ-yı resm-i ubûdiyete sâid-i ikdâmı teşmîr eylesiz şöyle ki ma'azallah-ı te'âlâ içinizden birinizin gerek Buğdan arazisine ve gerek re'âyasına bir gûne tecâvûz ve te'addi eylediği mesmû olur ise anın ve andan başka men'ine takayyüd etmeyen zâbitan ve sergerdelerin bilâ-aman cezâları tertîb olunacağını cümleiniz muhakkak ve mukarrer bilüp ana göre hareket ve sen ki mîr-i mîran-ı mumâileyhsin sen dahi mezbûrlara kendü hallerinde zer^c ü harş ve kisb ü kâr ile meşgûl olmalarını ve Buğdan arazisine ve re'âyasına bir dürlü te'âddi ve tecâvûz etmemelerini her birlerine bir hoşça ta'lîm ve telkîn ve mütenebbih olmyanların haklarında olan ubeydat-ı mülûkânemi ve mihr-i hüsrevânemden hulûsu ve rehâ tevcih haklarını tefhîm ve telkîn ederek mezmûn-ı emr-i şerîfimin ale'd-devâm^ı infâz ve icrâsına mübâderet ve fîmâ-ba'd düstûr-ı'l-amel sunulup hilâfına hareket edenlerin men' ü def'lerine bezl-i miknet olunmak bâbında fermân-ı alışânım sâdır olmuştur bugurdum ki, fi evâsıt-ı C[emaziyyü'l-evvel] sene 1153.

(Başbakanlık Arşivi, *Mühimme defteri*, nu. 147, s. 225.

5

“... askeri tâifesinin zübde-i a'lâları lipka tâifesidir ki bunlar Timurleng'in zuhûrunda Deşt-i Kıpçak'dan bir Sultan kabâili ile anda varup tavattun etmişler ilâ haza elan müslümanlardur ve musâf gününde işe yararları lipka askeridir. Elyevm Leh'de kralın asker başısı olan Ali Ağa nâmında bir kimesne olup bir kaç bin kise nuķûd akçası ve una göre eşyâsı vardır ve kendünün azîm ve mahsûldâr ze'âmetleri olup dîn-i Muhammediye'ye ikrâmen anları terk edüp 6.000 kadar etbâ' ve 3.000 kise kadar nuķûd akça ve bir mikdâr eşyâ ile diyâr-ı islâma çıkmaya rağbet edüp Mehmed Efendi nâmında bir ulemâsını Hotin'e gönderüp Leh cumhuru tarafına devletden bir büyük elçi ba's olunmasın recâ eyledi ve çıkdığı sûretde kendüye medâr-ı ma'âş olacak bir mikdar şey verilüp asker ve etbâ'ına bir mekân ta'ayîn oluna Vezîr-i a'zam İbrahim Paşa ve ol vakte Hotin muhafızı bulunan Abdi Paşa'ya kâğıtları gelüp kâğıdı eğerçi islâm hattı amma lipka lisânile olmağla câmi'ü'l-hurûf* Hotin'de Defterdâr kâtibi olmağla tercüme etmişdim kâğıdların cevâbı geldikde 3000 kise akça ana çokdur 2.000'in bize vermez mi demekle çıkmayı terk edüp kalmışdur. Bu kıssada hata mülâhaza olunmaya zirâ Hotin'den devlete yazılan mekâtib bu fakirin kalemile olmuşdur ve [11]25 senesinde Şehid Ali Paşa Hotin kal'asın binâ eyledükde 6.000 kadar lipka Hotin'e çıkup Leh memleketinde terk-i ze'âmet edenlere ağılık ve bayrak vermişler kusûru nefer olmuş idi; giderek kefereden çıkardıkları altun evânileri ellerinden alup kendülerin fakir ve muhtaç eyledüklerinde ba'zıları yine Leh vilâyetinde olan kabilesi yanına gittiler. Bunlar gayet müslüman ve pâk tâife olup oldukları diyârlarında câmi'leri ve mektepleri olup Kuran-ı azîm okurlar ve müslüman yazusun ta'lîm ederler lâkin Türkçe bilmez Leh lisânını tekellüm eder güzel nesîhi yazarlar ve leh yazusunu dahi bilirler; ancak avratları kefare avratı libasile gezer ehl-i perde değiller. Hotin'e gelenler avratların setr eder oldular (342 a) bunlarda muğlem bulunmaz ve Leh diyârında dahi mesmû'ları değil iken Hotin'e gelüp suretâ herkese ikrâm olunur müşâhede eyledüklerinde sâf dil sûretin adamlar ba'zı hasna kızların ulemâ soyunda ba'zı behcet sûret uğruları alup ba'de kaza-ı الوطر kabâiline göndermişler ve taze gulâmlardan Murtaza nâm bir nev resîde püser [kimesneyi] Hotin defterdoru Kasım Efendi alup Diyar-ı Osmaniye'de memdûh alan ef'ali icrâ etmekle bu tâifeye azîm giran gelüp hiç olmazsa biz bu gulâmı ihrak ederiz deyü beynlerinde şöhet

* Eserin yazarı olan Bartınlı İbrahim Hamdi.

vermeleri ile fakir Murtaza henüz ber-murâd olmadan fevt olup Kasım Efendi'nin revnakına şikest gelmişdür.....”

(İbrahim Hamdi Bartınî, *Atlas*, Es'ad Efendi ktp. nu. 2044, yp. 341 b-342 a).

6

Arz-ı bendeleridir ki,

Celâdetlû Han-ı Alişân hazretleri taraflarından vürûd eden işbu mem-hûr kaimeleri mefhûmunda ehl-i islâmdan fî'l-asl Leh diyârında mütemekkin Lipka demekle ma'rûf tâife-i askeriye cezb-i şeref-i islâm ve istima^c-ı ezan-ı Muhammedî arzusile memleket-i mezbûrede eba ve ecdadları emlâkini ve Lehlûden mu'ayyen olan îradlarını terk edüp üç dört seneden berû Hotin toprağına gûzar ve hudûd-ı islâmiye kuralarında karar eden 2.000 neferden mütecâviz kimesnelerün sedd-i ramak edecek bir yerden medâr-ı ma'asları olmamakdan nâşi misin-i fakru fakke ve zarûret ile pâ-yı sebatları mütezelsil olmağla müddet-i dîrineden berû Hotin toprağında mütemekkin ve kal'e muhafazası kaydile sâhib-i dirlik atik Lipkalar misillû bunlar dahi sadakat-ı pâdişâhîden behremend ve kendülerine birer mikdar esâmî in'am ve derûnlarından muhtarları olanlar zâbitân ve başbuğ nasbı ile râbîta-bend-i nizâm oldukları sûretde cenâb-ı hazret-i hilâfet-penâhî'ye boynu bağılu çâker ve lede'l-iktizâ harb u darbe kâdir hafîfû'l-mut'e hâzır ve müheyyâ asker olacağı ve husûsen elyevm leh-lû derûnunda ve Leh kralı yanında bulunan sâir lipka taifesinin dahi bu keyfiyet ma'lûmları olup misin (?) -i zarûretten nâşi küffâra irtikâb-ı mutaba'atdan istinkâf ve nefret ve incizab-ı şeref ve azamet-i dîn ü devlet-i aliyge ile fevc fevc memâlik-i islâmiyeye rağbet ve hicret ve ebna-yı cinslerinden luhûk (?) emrinde her biri ahurini müsâbakat edecekleri melhûz olmakla mukteza-yı vakt u hâle göre bu tarikle isticlâb ve istishabları enseb olduğunu hon-ı müşarunileyh hazretleri der aliyge'de iken bi'l-münâsebe huzûr-ı fâizü'n-nûr-ı hazret-i cihandarîde şifâhen zikr ve takrîr etmiş olduklarını ve elhaletü hazihi tâife-i merkumenin arz-ı hallerile ve Hotin kal'esinin yerlüyan ve beşlüyan ağalarını ve ale'l-umûm zâbitânın mahzarları ve bâ-i'lâm-ı şer'î sâhib-i kelâmları taraf-ı ilhanilerine gelüp bervech-i muharrer tâife-i merkumeye iş bu hengâm-ı sefer-i humâyûnda avâtîf-ı aliyge-i hüsvâneden birer mikdar gevmiye ihsan ve mevcud olan kalî'lü'l-aded atik lipkalara ilhak olunmayup derûnlarından muhtarları yemîn ü yesar i'tibar ve başbuğ nasbı ile nizâm-ı kavîyeye rabt olunduğu halde iktiza eden hidemât-ı pâdişâhî de bezl [ü mağhûr] vüçûde [getürmeyi] ta'ahhüd eyledüklerin inha ve istid'a-yı inâyet etmelerile fî nefsi'l-emr istishab ve isticlâbları lâzime-i cezm ü ihtiyata evfak ve enseb ve

sâirlerinin şevk ve râğbetlerine mûcib olduğunu tahrîr ve inbâ ve ber-vech-i muharrer Hotin kadısının vürûd eden i'âmını irsâl ve tanzimini iltimâs ve recâ etmelerile sâbıkı üzere nizâmına irâde-i aliyyeleri ta'allûk edüp telhîs olunmak bâbında fermân-ı âlileri şerefrîz sūdûr olmağın büyük kal'e kaleminden derkenar olunduğu üzere kabl'l-istilâ tâife-i mezbûreden kal'e-i mezbûre muhafazasına yevmiye-i mu'ayyene ile 3296 nefer olmak üzere yirmi aded piyadegân ve 25 aded suvariyân cemâ'atları me'mûr iken 48 târihinde sefer-i humâyûn takrîbi ile iki def'a da 18 cemâ'at olmak üzere 800 nefer suvariyân tertîb ve tahrîr ve mevâcibleri beher sene ba'zı emvâl-ı mîrîye den verilmek üzere ba'de't-tanzîm vâkî olan istilâ takrîbi ile tâife-i mezkûreden ma' hademe-i câmi' 15.897 akça yevmiye ile kal'e-i mezbûre muhafazasıyçün 1590 nefer olmak üzere 14 aded yerlû piyâdegân ve 6 aded suvariyân cemâ'atları tertîb ve tahrîr ve gayr-ı ez tevki'î müşâhere senevî iktizâ eden 45.000 guruş mevâcibleri mu'kâbili Hotin kalemi kefare çizyesile nevâhi-i Hotin kurâsı mu'kâta'ası beher sene ber-vech-i kabul taraflarından zabt olunmak üzere ocaklık ta'yîn olunmuş olduğu ve sadr-ı esbak hazretleri vaktinde dahi ber-mukteza-yı hâl tâife-i mezkûreden müceddeden 2.000 nefer suvariyân cemâ'atları tertîb ve telhîs olunmuşiken henüz karîn-i nizâm olmayup tertîb-i mezkûr emr-i müstahsen idüğü hân-ı müşarûnileghin takrîr ve tahrîrlerinden dahi zâhir ve âşikâr olduğuna binâen sâdır olan fermân-ı âlileri mucibince tâife-i mezkûre den an asl kal'e-i mezbûre muhafazasına memur mezkûr 1590 nefer atik cemâ'atdan gayri müceddeden tertîb ve derkenar olunduğu üzere her sınıfı onar cemâ'at olmak üzere zâbitan 1.000 nefer piyadegân ve 1.000 nefer suvariyandan her bir cemâ'atın ağalarına ale's-seviye kırkar ve ancak suvarilerin kethüdalarına yirmi beşer ve sâir zâbitlerle piyadegânın kethüdalarına yirmişer ve kâtiblerine on beşer ve alemdar ve çavuş sâir zâbitlerine on ikişer ve neferatın suvarilerine onar ve piyadelerine sekizer akça yevmiye takdirile min haysî'l-mecmu' 20.040 akça yevmiye ile ma' zâbitan 2.000 nefer 20 cemâ'at olmak şartile mevâcib-i senevîleri 53.206 guruşa bâliğ olduğu ma'lûm-ı devletleri buyuruldukda iptidâ-yı emrde Hotin muhafızı vezîr-i mükerrerrem sa'âdetlû El-hac Hüseyin Paşa hazretlerinin rey ve ma'rifetleri ve taraf-ı devlet-i aliyyeden me'mûr kılınan mübaşir kulları ma'rifetile tâife-i mezbûre beynlerinde muhtarları olanlardan seç' ve bahadır ve i'mâl-i askere kadir olanları ağa ve sâir zâbit nasb ve ta'yîn ve anların iltifak ve kefâletleriyle bilâ dirlik tuvânâ ve harb u darbe kadir olanlarından cemâ'atları neferatı tahrîr ve ale'l-esâmî şebt-i defter olundukdan sonra her birinin isimleri gönderilen beratları derunlarına cümle ma'rifetile kûtb ü imlâ ve meccânen yedlerine teslim ve zâbitlerine kal'e-i mezbûre muhafazasına

vaz^c ve ta'yîn ve defter-i muķābele'ye sebt ve kayd ve memhûr ve mûm-zâ defteri Der-aliyye'ye irsâl olundukdan sonra müstahak oldukları mevacibleri ol târihten i'tibar ve beher sene vakt ü zamanile cânib-i mîrîden taraflarına irsâl ve cümle muvâcehesinde tevzî^c ve taksîm olunmak ve lâkin bu behane ile yeûmiye-i cedîdeyi ba'zıları me'kel ittihaz ve tam^c-ı hamlarından naşi cedîd neferata bedel ya atik ulûfeli lıpkalardan idhal ve yahut alîl ve marîz ve sabi ve kıbtî maķûlesini tahrîre ictirâ etmeleri lâzım gelür ise o maķûleler hîn-i hâcetde işe yaramıyacakları cihetden sırren ve alenan tefahhus olunup o misillüler haber alındığı gibi memûr-ı tahrîri olanlar tedîb ve tenkîl olunacaklarından ma'ada ağa ve zâbitlerinin dirlikleri ref^c ve muhkem haklarından gelineceği cümlesine tefhîm ve bu vechile zâbîta-i kaviyye'ye rabt ve şurût-ı ta'ahhüdleri tes-cil ve hüccet-i şer'iyge ettirilüp memhûr ve mûmzâ defterile Der-aliyye'ye arz olunmak üzere ber-vech-i mu'tad tevcih ve iş bu tertîb kalem-i mezbûre kayd olunup isim yerleri açık beratları ile sûret-i defter ve iktizasına göre emr-i şerîf tahrîri bâbında ferman devletlû inayetlû sultanım hazretlerindir.

Bu husûsda Şehid Ali Paşa nizâmı ne vechiledür ve işbu tertîb müşârünleyhin tertîbine muvafıkımdır yohsa değılmidir alâ vechi'l-izah derkenar ola

Hotin kal'esinin hidmet-i muhafazasiyçün neferat-ı yerlüyanın kuydatı tetebbu^c olundukda 1127 tarihinde kal'e-i mezbûre kable'l-istilâya değın neferatı bâlâda derkenarda mastûr olduğı vech üzere olup ba'de'l-istilâ 53 tarihinde dahi cemâ'atları yüzer nefer olmak üzere tertîb ve vaz^c ve ta'yîn olduğı mukayyed olup Şehid Ali Paşa nizâmına dâir kayd bulunmamıştır, ferman devletlû sultânım hazretlerindir, fî 14 (Ramaza)n sene 1182.

Telhîsi mucebince isim yeri açık beratlarile sûret ve defter ve iktizasına göre emr-i şerîf tahrîr olunmak buyuruldu, fî 25 (Ramaza)n sene 1182.

(Başbakanlık arşivi, Cevdet tasnifi - Askerî kısım, nu. 35815).

7

Özi beğlerbeğisi olan Bender muhafızı Mustafa'ya hüküm ki,

Bender'deki gönüllüyân-ı yemîn ocağının baş-oda başısı olan Lipka Murtaza geçen sene Yumrata (?) varup ve gelip ol havalide ve sâir ba'zı mühim ahvâlden haberdâr olmağla bi'l-fi'l Kırım Hanı Kaplan Giray

Han'ın ma'iyetlerinde bulunması iktizâ etmekle acâletü'l-vakt orduyı humâyûn'a irsâl edüp mutasarrıf olduğu ulûfe ve gedüğüne bir dürlü zarar gelmemek üzere Bender kal'esi muğabelesinde kaydına şerh verilmek için hüküm yazılmışdır, fî 24 Recep sene 1125.

(Başbakanlık Arşivi, Mütferrik defterler, nu. 24, s. 27).